

ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ — ΣΑΒΒΑΤΟ — ΚΥΡΙΑΚΗ

27. 28. 29.11.2020

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ

www.agioritikiestia.gr/5ergastirio

ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ

20 ΧΡΟΝΙΑ

Περίληψεις ομιλητών
Summaries of papers of speakers

Περιεχόμενα

Manuel Castiñeras / Miguel Gallés Magrí	3
Manuel Castiñeras / Miguel Gallés Magrí	5
Elena Lavrenteva	7
Elena Lavrenteva	9
Sergey Shumylo	11
Sergey Shumylo	12
Eka Tchkoidze	13
Eka Tchkoidze	14
Δρ. Σαπφώ Αγγελούδη-Ζαρκάδα	15
Dr. Sappho Angeloudi-Zarkada	16
Πασχάλης Ανδρούδης	17
Paschalis Androurdis	18
Αρχιμ. Εφραίμ Γκιβίσης - Εσφιγμενίτης	19
Archim. Ephraim Gkivisis of Esphigmenou Monastery	19
Παναγιώτης Γεωργόπουλος / Ιωάννης Κ. Καλαβρουζιώτης	20
Panagiotis Georgopoulos / Ioannis K. Kalavrouziotis	21
Χαράλαμπος Διαφωνίδης	22
Charalambos Diafonidis	24
Σωτήριος Καράμπελας	26
Soterios Karabelas	27
Χρήστος Κυριακόπουλος	28
Christos Kyriakopoulos	29
Δημήτριος Λιάκος	30
Dimitrios Liakos	30
Ερρίκος Μανιώτης	31
Errikos Maniotis	32
Ιωάννης Μπέλλας	33
Ioannis Bellas	34
Τατιάνα Μπορίσοβα	35
Tatiana Borisova	36
Αναστάσιος Νικόπουλος	37
Anastasios Nikopoulos	38
Γεώργιος Οικονομίδης	39

Georgios Oikonomidis	41
Μελίνα Π. Παϊσίδου	43
Melina P. Paisidou	44
Πατάπιος μοναχός Καυσοκαλυβίτης.....	45
Monk Patapios of Kafsokalyvia	47
Αντώνιος Πετράς / Νικόλαος Ματζούρης.....	49
Antonios Petras / Nikolaos Matzouris	50
Αστέριος Στεφάνου	51
Asterios Stefanou	53
Γέροντας Συμεών Διονυσιάτης / Κωνσταντίνος Βαφειάδης.....	55
Elder Symeon of Dionysiou / Konstantinos Vapheiades	56
Γεώργιος Χαριζάνης.....	57
Georgios Charizanis	57
Κωνσταντίνος Χατζηαντωνίου.....	58
Konstantinos Chatziantoniou	60

**Φροντίζοντας για το Περιβόλι της Παναγίας: Δυο καινούργιες εικόνες
της Θεοτόκου από το Άγιον Όρος.**

Αυτή η ανακοίνωση εστιάζεται σε δυο ανέκδοτες μεταβυζαντινές εικόνες της Θεοτόκου που ανήκουν σε μια ιδιωτική συλλογή στη Βαρκελώνη. Και οι δυο παραστάσεις φαίνεται να έχουν στενή σχέση με την αγιορείτικη αγιογραφία του 18^{ου} αιώνα. Η πρώτη εικόνα παρουσιάζει έναν πολύ συγκεκριμένο εικονογραφικό τύπο ο οποίος προέρχεται από τη Μονή Βατοπαιδίου και είναι γνωστός ως ο τύπος της <Παναγίας Παραμυθίας>. Η δεύτερη φέρει μια ιδιόρρυθμη και επιβλητική παράσταση της Οδηγήτριας, της οποίας τα υφολογικά και εικονογραφικά στοιχεία μοιάζουν πολύ με εκείνα μιας εικόνας του 18^{ου} αιώνα που φυλάσσεται στη Μονή Παντοκράτορος.

Ο θρύλος της Παναγίας Παραμυθίας είναι πολύ γνωστός και έχει τις ρίζες του στις συχνές επιδρομές πειρατών που ταλαιπωρούσαν τη Μονή Βατοπαιδίου κατά τα ύστερα μεσαιωνικά χρόνια. Σύμφωνα με την παράδοση, η Θεοτόκος επιθυμούσε να προειδοποιήσει τους μοναχούς για τον επικείμενο κίνδυνο επίθεσης από μια ομάδα πειρατών που είχε καταφθάσει κρυφά στις ακτές της μονής με σκοπό να τη λεηλατήσουν. Ο Γιός της Θεοτόκου, λόγω της αμαρτωλότητας των ανθρώπων – στη συγκεκριμένη περίπτωση των μοναχών της μονής –, έκανε μια κίνηση με το χέρι του για να εμποδίσει τη μητέρα του από το να προειδοποιήσει τους ανάξιους μοναχούς. Η Θεοτόκος, όμως, συγκράτησε το χέρι του Γιού της με το δικό της και δεν δίστασε να προειδοποιήσει άλλη μια φορά τους μοναχούς για να σωθεί η μονή. Το αυθόρμητο της στάσης της Θεοτόκου και η επιβλητική χειρονομία του Γιού της προσδίδουν σε αυτή την εικόνα μια σπάνια μοναδικότητα. Για αυτόν τον λόγο, πρόκειται για μια εικόνα που αξίζει να διασωθεί και να προβληθεί.

Επιπλέον, η καταγωγή αυτού του εικονογραφικού τύπου σχετίζεται με μια συγκεκριμένη, παραγμένη περίοδο στην ιστορία της Μονής Βατοπαιδίου, κατά την οποία η Μεγάλη Καταλανική Εταιρεία πολιόρκησε και λεηλάτησε διάφορα μοναστήρια του Αγίου Όρους, όπως η Μεγίστη Λαύρα, η Μονή Χιλανδαρίου, η Μονή Αγίου Παντελεήμονος και το Βατοπαίδι, με εφιαλτήριο τη βάση τους στην Κασσάνδρα (1307-1309). Αυτά τα γεγονότα περιγράφονται με άρτιο τρόπο στο Βίο του Αγίου Σάββα του Βατοπαιδινού, γραμμένο από τον Φιλόθεο Κόκκινο, Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης (1353-1354/5 και 1364-1376). Ευτυχώς, αυτή η παραγμένη περίοδος τερματίστηκε με την επιστολή που έστειλε ο βασιλιάς Ιάκωβος Β΄ της Αραγωνίας το έτος 1308, στην οποία διέταξε την Εταιρεία να σταματήσει τις επιδρομές. Ως αποζημίωση για τις ζημιές που είχε υποστεί η Μονή Βατοπαιδίου, το 2005 η κυβέρνηση της Καταλωνίας (η Generalitat) χρηματοδότησε την ανακατασκευή του Πύργου του Σκευοφυλακίου της μονής. Αυτό το πλαίσιο συνεργασίας μας έδωσε το κίνητρο να μελετήσουμε αυτήν τη όψιμη παράσταση της Παναγίας Παραμυθίας, η οποία φυλάσσεται τώρα στη Βαρκελώνη.

Επίσης, στην ίδια ιδιωτική συλλογή υπάρχει μια δεύτερη εικόνα της Θεοτόκου η οποία επίσης έχει σχέση με το Άγιον Όρος. Πρόκειται για μια εικόνα μεγάλων διαστάσεων με πλούσια επιχρύσωση που φέρει μια παράσταση της Οδηγήτριας. Η εικόνα παρουσιάζει αξιοσημείωτες ομοιότητες με μια εικόνα που φυλάσσεται τώρα στη Μονή Παντοκράτορος. Σε αυτή την περίπτωση, οι διαστάσεις της εικόνας, μαζί με το πλαίσιο, τις θέσεις των μορφών, την αντιμετώπιση του χρυσώματος, τη λεπτή εκτέλεση των στικτών σημείων, καθώς και πολλά άλλα στυλιστικά στοιχεία, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι είναι πιθανόν να έχει αγιορείτικη προέλευση.

Με την παρουσίασή μας θέλουμε να τονίσουμε τη σημασία της τιμής της Θεοτόκου στο Άγιον Όρος και μερικών από τους πρότυπους εικονογραφικούς τύπους που δημιουργήθηκαν στα Αθωνικά μοναστήρια. Με την πράξη μας αυτή, συμβάλλουμε στη φροντίδα του Περιβολιού της Παναγίας και στη διατήρηση της μνήμης και της ανεκτίμητης κληρονομιάς του στην άλλη άκρη της Μεσογείου.

Βιβλιογραφία:

Palmer, José Simón, "The Life of St. Sabas the Younger as a Source for the History of the Catalan Grand Company", *Scripta Mediterranea*, 18, 1997, σελ. 35-39.

Rubió i Lluch, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409)*, επιμ. M.T. Ferrer i Mallol, Βαρκελώνη, 2001.

Caring Mary's Garden: on two new icons of the Mother of God coming from Mount Athos.

This paper is focused on two unpublished Post-Byzantine icons of the Mother of God belonging to a private collection in Barcelona. Both depictions seem to be very related to the 18th-century Athonite icon painting. In the first case, this is a very specific iconographic type originated in Vatopedi Monastery and known as Panagia Paramythia. The second refers to a peculiar and imposing Hodegetria-, whose stylistic and iconographic features are very similar to a 18th-century icon which is kept in the monastery of Pantokrator.

The legend of the Panagia Paramythia is very renowned and is rooted in the numerous raids of pirates that Vatopedi suffered in the late Middle Age. According to the tradition, the Mother of God wished to warn the monks of the imminent danger posed by pirates who had secretly landed on the shore of the monastery in order to loot it. The Son, aware of the sinful nature of humans - in this case, the monks - made the gesture of preventing his Mother from sending the warning to those who not deserve it. But the Holy Virgin, taking Her Son's hand in Hers, didn't hesitate to repeat the warning to the monks and save the monastery. The spontaneous freshness in the attitude of the Mother and the imposing gesture of the Child make this icon a highly unique type. For that reason, this icon is worth being rescued and promoted.

In addition, the origin of this iconographic type is related to a very specific and troubled period of the history of Vatopedi, in which the Catalan Grand Company sieged and looted several monasteries of the Mount Athos, such as Great Lavra, Chilandari, St. Pantelemon and Vatopedi, from its position in Kassandra during 1307-1309. These events are perfectly described in the Life of St. Sabas the Younger, written by Philotheos Kokkinos, patriarch of Constantinople (1353-1354/5; 1364-1376). Fortunately, this turbulent period ended with the letter sent by James II, king of Aragon (1308), in which ordered the Company to stop the raids. To redress the damage incurred, in 2005 the Catalan government (Generalitat) financed the reconstruction of the Treasury Tower at Vatopedy. This particular context encourages us to study this late depiction of the Panagia Paramythia, which is currently kept in Barcelona.

Furthermore, at the same private collection, there is a second icon of the Mother of God, which is also related to Mount Athos. This is a lavishly gilded and large-dimension icon depicting the Hodegetria. The painting has some remarkable similarities with an icon which is currently kept in Pantokrator monastery. In this case, its dimensions, the frame, the positions of the characters, the treatment of the gilding, its delicate punching, as well as many other stylistic data, leads us to consider its possible Athonite origin.

With our presentation, we want to underline the importance of the cult of the Mother of God in the Holy Mountain and some of the original iconographic types produced in its monasteries. Doing that, we are simply Caring Mary's Garden and preserving its memory and priceless heritage from the other shore of the Mediterranean.

Bibliography:

Palmer, José Simón, "The Life of St. Sabas the Younger as a Source for the History of the Catalan Grand Company", *Scripta Mediterranea*, 18, 1997, pp. 35-39.

Rubió i Lluch, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409)*, ed. M.T. Ferrer i Mallol, Barcelona, 2001.

**Περί του ζητήματος της ομοιότητας μεταξύ των μεσαιωνικών ναών του Αγίου Όρους και
του Ναού της Αναστάσεως των Ιεροσολύμων.**

Τα δυο κέντρα του χριστιανικού κόσμου – το Άγιον Όρος και τα Ιεροσόλυμα –, τα οποία συνδέονται στενά από ένα πλήθος πνευματικών και ιστορικών γεγονότων καθώς και από ορισμένες παραδοσιακές προσκυνηματικές διαδρομές, διαθέτουν μια μοναδική αρχιτεκτονική κληρονομιά για την οποία ακόμα δεν έχει γίνει καμία συγκριτική επιστημονική μελέτη. Μάλιστα, δεν υπάρχουν ενδεικτικά στοιχεία για κάποια αρχιτεκτονική αλληλεπίδραση μεταξύ του Αγίου Όρους των μεσαιωνικών χρόνων και των Ιεροσολύμων. Αντιθέτως, το καθένα αποτελεί ένα ξεχωριστό και ανεξάρτητο αρχιτεκτονικό κέντρο. Σήμερα, όπως και στο παρελθόν, αρκετοί κάτοικοι των Ιεροσολύμων επισκέπτονται το Άγιον Όρος για προσκύνημα, όπου μελετούν διάφορες δεξιότητες και μετά επιστρέφουν στα Ιεροσόλυμα. Ασφαλώς, υπάρχει μια ανταλλαγή σκέψεων και ιδεών μεταξύ αυτών των δυο χριστιανικών κέντρων από τότε που το Άγιον Όρος αναγνωρίστηκε ως ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα του Ορθόδοξου μοναχισμού.

Σε αυτή τη μελέτη θα γίνει μια προσπάθεια να εξακριβωθεί αν υπάρχει κάποια σχέση μεταξύ των μεσαιωνικών ναών <αθωνίτικου> τύπου και του Ναού της Αναστάσεως των Ιεροσολύμων. Στην περίπτωση του Ναού της Αναστάσεως, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι στις επιστημονικές μελέτες γίνεται κατά κανόνα διαχωρισμός της χωρικής σύνθεσης του ναού σε δυο δευτερεύοντα τμήματα: το δυτικό τμήμα που ονομάζεται <η Ροτόντα της Αναστάσεως> και κτίστηκε κατά τον 4^ο αιώνα, και το ανατολικό που ονομάζεται <η Βασιλική>, η οποία χρονολογείται από τον 11^ο αιώνα και ανοικοδομήθηκε κατά τον 12^ο αιώνα.

Επίσης, στη μελέτη θα γίνει μια σύγκριση μεταξύ της <Βασιλικής> του Ναού της Αναστάσεως και της βασιλικής του Πρωτάτου, καθώς και των καθολικών των μονών της Μεγίστης Λαύρας, του Βατοπαιδίου και των Ιβήρων. Ενδέχεται οι μεσαιωνικοί ναοί του Αγίου Όρους και των Ιεροσολύμων να σχετίζονται με μια ενιαία πολιτιστική παράδοση που συνίσταται στη μετάδοση ενός συγκεκριμένου χωρικού-αρχιτεκτονικού στοιχείου: ο τρούλλος που εδράζεται σε τέσσερα στηρίγματα στο κέντρο του εσωτερικού χώρου του ναού.

Οι ναοί <αθωνίτικου> τύπου και <η Βασιλική> του Ναού της Αναστάσεως θα εξεταστούν από την προοπτική της αρχιτεκτονικής τους δομής. Κατά τη σύγχρονη έρευνα, η συνθετική ιδέα της <Βασιλικής> του Ναού της Αναστάσεως του 12^{ου} αιώνα, η οποία αντικατέστησε το κτίσμα του 11^{ου} αιώνα που στεκόταν δίπλα στη Ροτόντα, αντιπροσωπεύει την τρίκλιτη βασιλική ρομανικού ρυθμού. Στην επιστημονική βιβλιογραφία, όμως, δεν έχουν αναφερθεί κάποια παραδείγματα βασιλικών με τις οποίες θα μπορούσε να γίνει μια σύγκριση με τη <Βασιλική> του Ναού της Αναστάσεως (Coüasnon, 1974; Kubach, 1975; Corbo, 1981–1982; Conant, 1993; Pringle, 2007). Παράλληλα, η υπόθεση ότι βυζαντινοί αρχιτέκτονες συμμετείχαν στην οικοδόμηση του ανατολικού τμήματος του ναού δεν είναι διαδεδομένη στην επιστημονική βιβλιογραφία (Folda, 1995; Kenaan-Kedar, 1998).

Όπως η αρχιτεκτονική διαμόρφωση του <αθωνίτικου> τύπου ναού επηρεάστηκε κυρίως από τη Σχολή της Κωνσταντινούπολης (Tantsis, 2010; Mamaloukos, 2011), έτσι όταν ανοικοδομήθηκε ο Ναός της Αναστάσεως, ενδέχεται το καινούργιο κτίριο να είχε πρότυπο τους κωνσταντινουπολίτικους ναούς των μέσων βυζαντινών χρόνων του τύπου του τετρακλόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου. Και από τις γραπτές πηγές γνωρίζουμε ότι

μερικοί βυζαντινοί αυτοκράτορες συνέβαλαν σε αναστηλωτικά έργα κατά το πρώτο μισό του 11^{ου} αιώνα. Η μελέτη του Ναού της Αναστάσεως περιπλέκεται από τις μεταγενέστερες αναστηλωτικές εργασίες που έγιναν κατά την εποχή των Σταυροφοριών, αν και θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι κτίστες της εποχής εκείνης προσπαθούσαν να μην αλλάξουν την αρχιτεκτονική δομή των ιερών προσκυνημάτων – απεναντίας, προσπαθούσαν να διατηρήσουν την προηγούμενη μορφή του κάθε ναού σε περίπτωση που είχε καταστραφεί.

Είναι πολύ δύσκολο να υποθέσει κανείς πώς ακριβώς η αρχιτεκτονική παράδοση του Αγίου Όρους επηρέασε, είτε άμεσα είτε έμμεσα, το Ναό της Αναστάσεως των Ιεροσολύμων, εν μέρει επειδή δεν διασώζεται επαρκώς η μεσαιωνική μορφή του ναού. Ως αποτέλεσμα της έρευνας, θα εγερθεί το ζήτημα των καλλιτεχνικών και των αρχιτεκτονικών σχέσεων μεταξύ των Ιεροσολύμων και του Αγίου Όρους, κάτι που ακόμα δεν έχει γίνει αντικείμενο συζήτησης.

To the question of similarity of the medieval churches of Mount Athos and the Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem.

The two centers of the Christian world – Mount Athos and Jerusalem – which are closely connected by many spiritual and historical events, as well as pilgrimage routes, possess a unique architectural heritage that has never been compared in the scientific literature. Indeed, there is no evidence of architectural crossing between medieval Athos and Jerusalem, and in fact they are two individual, separate and independent architectural centers. Nowadays, just as before, many Jerusalemites go on pilgrimage to Mount Athos where they study different skills and afterwards back to Jerusalem. Certainly the exchange of thoughts and ideas between two Christian centers has existed since the Mount Athos became one of the most important centers of Eastern Orthodox monasticism.

In this study there will be made an attempt to determine a connection between the medieval churches of "Athonite" type and the Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem. In case of the Holy Sepulchre it's important to clarify there is a constant rule in scholar studies to divide the spatial composition of the church into two subordinate parts: the western part is the so-called "Rotunda Anastasis" built in 4th century and so far, and the eastern one is the so-called "basilica" dates back to 11th century, rebuilt in 12th century and so far.

In this research the "basilica" of the Holy Sepulchre will be compared with Protaton basilica, Katholikon of Great Lavra, Katholikon of Vatopedi Monastery, Katholikon of Iveron Monastery. It might be that both the Jerusalem and Athos medieval churches are related to one cultural tradition expressed with an architectural spatial module – the dome on four supports which is centered the inner space of the church.

"Athonite" type churches and the "basilica" of the Holy Sepulchre will be examined from the perspective of its architectural structure. Scholars believe the compositional idea of 12th century Holy Sepulchre "basilica", which replaced the 11th-century structure adjacent to Rotunda, represents the three-nave Romanesque basilica. However, definite basilicas, with which one could compare the Holy Sepulchre "basilica" were never named (Coüasnon, 1974; Kubach, 1975; Corbo, 1981–1982; Conant, 1993; Pringle, 2007). At the same time, the hypothesis that Byzantine architects took part in the construction of the eastern part of the Church was not widespread in the scientific literature (Folda, 1995; Kanaan-Kedar, 1998).

Just like the architectural formation of the "Athonite" church type was influenced mostly from the School of Constantinople (Tantsis, 2010; Mamaloukos, 2011), also the Church of the Holy Sepulchre was re-erected probably reproducing the Constantinopolitan churches middle-byzantine composite four column cross-in-square edifices. And from the written sources it is known several Byzantine emperors were involved in restoration works during the first half of 11th century. The consideration of the Holy Sepulchre is complicated with the posterior restoration work made during Crusades. One thing can be named for sure, crusader builders tried not to change the architectural constructions of shrines, on the contrary they were trying to preserve and repeat the previous church appearance if it had been destroyed.

It is very hard to assume the direct or indirect influence of Mount Athos architectural tradition on Jerusalem Holy Sepulchre, at least because the medieval appearance is not well preserved. But as the result of the research there will be raised the question of artistic and architectural communication between Jerusalem and Athos, which has not been discussed yet.

**Ελάχιστα γνωστά αρχειακά υλικά για την ηγουμενία του Οσίου Παΐσιου Βελιτσκόφσκι
στη Μονή Σιμωνόπετρας.**

Αυτή η ανακοίνωση εξετάζει ορισμένα έγγραφα από ουκρανικά και αθωνικά αρχεία που παρέχουν πληροφορίες για την ηγουμενία του Οσίου Παΐσιου Βελιτσκόφσκι στη Μονή Σιμωνόπετρας του Αγίου Όρους. Τα έγγραφα που βρέθηκαν από τον γράφοντα σε ουκρανικά αρχεία αποτελούνται από μια επιστολή του Οσίου Παΐσιου με χρονολογία το 1763 και ένα έγγραφο του αποχωρήσαντος πατριάρχη Κυρίλλου Ε' (του Καρακάλου) και της Ιεράς Κοινότητας το οποίο φέρει χρονολογία το έτος 1762 και τις υπογραφές των ηγουμένων των είκοσι μονών. Στο έγγραφο αυτό δηλώνεται ότι <η Ιερή Πνευματική Κοινότητα παντός του Αγίου Όρους> αναθέτει... επ' αόριστον... τη Μονή Σίμωνος Πέτρας στον πνευματικό πατέρα Παΐσιο τον Μικρό Ρώσο (δηλ. τον Ουκρανό) και στην <αδελφότητά του από τη Μικρή Ρωσία>, καθώς και σε <αυτούς που κατάγονται από τα εδάφη του Ζαπορόζιε Σιχ>. Αυτές οι μαρτυρίες ρίχνουν καινούργιο φως στον αθωνικό μοναχισμό και τις πνευματικές και πολιτιστικές σχέσεις του με την Ουκρανία, καθώς και στη ζωή του οσίου. Βάσει όσων γράφει ο Όσιος Παΐσιος στην επιστολή του, συνειδητοποιούμε ποιοί ήταν οι λόγοι που τον ανάγκασαν να αποχωρήσει από τη Μονή Σιμωνόπετρας και το Άγιον Όρος γενικότερα και να εγκατασταθεί στα Καρπάθια Όρη.

Λέξεις-κλειδιά

Athos, Holy Mountain, Paisy Velichkovsky, monastery, Simonopetra, Prophet Elijah Skete, Dragomirna

Little-known archival materials about the abbacy of St Paisy Velichkovsky in Simonopetra Monastery.

This paper examines documents from Ukrainian and Athonite archives about the abbacy of St Paisy Velichkovsky in Simonopetra Monastery on Mount Athos. The documents found by the author in Ukrainian archives are a 1763 letter by St Paisy, the 1762 deeds of the retired Patriarch Kyrillos V (Karakallos) and of the Athonite Council signed by the abbots of the twenty monasteries. The deeds state that the 'Sacred Spiritual Council of the entire Holy Mountain' entrusts ... in perpetuity... the Monastery of Simonopetra to Spiritual Father Paisy the Little Russian (i.e. the Ukrainian) and to his 'brotherhood from Little Russia', as well as from 'those coming from their lands of Zaporozh'e Sech''. This evidence sheds new light on Athonite monasticism and its spiritual and cultural ties with Ukraine, and on the saint's life. Based on what St Paisy writes himself we are able to understand why he was forced to leave Simonopetra and the Holy Mountain, and move to the Carpathians.

Key Words:

Athos, Holy Mountain, Paisy Velichkovsky, monastery, Simonopetra, Prophet Elijah Skete, Dragomirna

Ένα Γεωργιανό χειρόγραφο της Μονής Ιβήρων και το έργο του Συμεών Μεταφραστή.

Είναι ευρέως γνωστό ότι η βιβλιοθήκη της Μονής Ιβήρων στο Άγιον Όρος είναι από τις πλουσιότερες παγκοσμίως. Η σπουδαιότητά της δεν έγκειται μόνο στον μεγάλο αριθμό των χειρογράφων που εμπεριέχει. Μερικά από αυτά είναι μοναδικά και περιέχουν έργα πρωτότυπα της γεωργιανής γραμματείας. Ενώ δεν είναι λίγα τα ελληνικά χειρόγραφα της Μονής που είναι εξίσου σημαντικά.

Τα περισσότερα γεωργιανά χειρόγραφα που σώζονται στην Ιβήρων είναι μεταφράσεις από την ελληνική εκκλησιαστική γραμματεία. Μερικά είναι ιδιόχειρα του Ευθυμίου Ίβηρα (975?-1028), του δεύτερου ηγούμενου της Μονής στα χρόνια 1005-1018 και του γιού του ιδρυτή της, Ιωάννη (983-1005). Ο Ευθύμιος θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους Γεωργιανούς μεταφραστές από τα ελληνικά. Επομένως, πρόκειται για χειρόγραφα ανεκτίμητης αξίας για τη γεωργιανή λογοισύνη. Στην παρούσα ανακοίνωση θα ασχοληθούμε με το χειρόγραφο υπ' αριθμό 20 στον κατάλογο του R. Blake (Nº 29 στον A. Tsagareli), το οποίο χρονολογείται στο 1081. Πρόκειται για ένα πολύ ιδιαίτερο χειρόγραφο για πολλούς λόγους: 1. σύμφωνα με τον κολοφώνα, αντιγράφηκε στην Κωνσταντινούπολη από τον λόγιο Γεωργιανό της εποχής Θεόφιλο Ιερομόναχο (δεν γνωρίζουμε πώς βρέθηκε στην Ιβήρων). Ωστόσο, κάποια τμήματα που έχουν εισαχθεί πρέπει να είναι μετάφραση του Ευθυμίου. 2. Οι μεταφράσεις είναι τα αναγνώσματα του μήνα Σεπτεμβρίου της συλλογής του Συμεών Μεταφραστή. 3. Έχει πολλούς κολοφώνες και μερικοί αναφέρονται στο έργο του Συμεών και στην μέθοδό του, με την οποία επεξεργάστηκε τους ήδη υπάρχοντες αγιολογικούς βίους. Ενώ σε έναν άλλο κολοφώνα, ο Γεωργιανός λόγιος Θεόφιλος εξηγεί γιατί ενδιαφέρθηκε να μεταφράσει τη συλλογή του Μεταφραστή.

Έντονο είναι το ενδιαφέρον των βυζαντινολόγων για τους βίους αγίων που επεξεργάστηκε ο Συμεών (έζησε στα τέλη του 10ου αιώνα). Η προσωπικότητά του και η μέθοδός του έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές, και παλαιούς και νεότερους. Οι μόνες πληροφορίες που υπάρχουν για αυτόν προέρχονται από τον Μιχαήλ Ψελλό και τον Εφραίμ Μπίρε, τον γνωστό Γεωργιανό μεταφραστή που έζησε τον 11ο αιώνα στο Μαύρο Όρος, κοντά στην Αντιόχεια. Το κείμενο του τελευταίου έγινε γνωστό από τη ρωσική μετάφραση που εξασφάλισε ο επιφανής ερευνητής του 20ου αιώνα, Κορνέλι Κεκελίτζε. Ενώ το κείμενο του Θεόφιλου, το οποίο παρατίθεται στο εν λόγω αθωνικό κώδικα, είναι παντελώς άγνωστο, δεδομένου ότι δεν υπάρχει μετάφραση σε καμία ξένη γλώσσα.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα δοθούν λεπτομερείς αναφορές για το περιεχόμενο του γεωργιανού κώδικα Nº20 της Ιβήρων, για τον μεταφραστή Θεόφιλο Ιερομόναχο και τη σχέση του με τη Μονή Ιβήρων και κυρίως, για τους κολοφώνες, οι οποίοι αναφέρονται στον Συμεών Μεταφραστή.

A Georgian manuscript of Iveron Monastery and the work of Symeon Metaphrastes.

It is widely known that the library of Iveron Monastery on Mount Athos is one of the richest in the world. Its importance lies not only in the large number of manuscripts that it contains. Some of these are unique and contain original works of Georgian literature. There are also a considerable number of Greek manuscripts of equal importance.

Most of the surviving Georgian manuscripts at Iveron Monastery are translations of Greek ecclesiastical literature. Some of these are autograph manuscripts by Euthymios the Iberian (975?-1028), the second hegumen of the monastery during the period 1005-1018 and son of its founder, John (983-1005). Euthymios is considered to be one of the greatest Georgian translators of Greek. These autograph manuscripts are thus of inestimable value to Georgian scholarship.

The present paper will concern itself with Cod. 20 in R. Blake's catalogue (Cod. 29 in A. Tsagareli's catalogue), which dates to 1081. This codex is unique in many respects: 1) according to the colophon, it was copied in Constantinople by the hieromonk Theophilos, a Georgian scholar (we do not know how it came into the possession of Iveron Monastery). However, some passages that have been inserted into the text are most probably translations by Euthymios; 2) the translated texts are of readings for the month of September from the collection by Symeon Metaphrastes; 3) it possesses numerous colophons, some of which refer to Symeon's work and the method he used to edit the already existing saints' vitae. In another colophon, the Georgian scholar Theophilos explains what prompted him to translate Metaphrastes' collection.

Byzantinists have a keen interest in Symeon Metaphrastes and his editing of saints' vitae (Symeon lived in the late 10th century). His personality and methodology have preoccupied numerous researchers, both old and new. The only information we have about him comes from Michael Psellos and Ephraim Mtsire, the well-known Georgian translator who lived on the Black Mountain near Antioch in the 11th century. The latter's text came to be known through its Russian translation that was acquired by the illustrious 20th-century researcher Korneli Kekelitze. Meanwhile, Theophilos' text, which is set out in the Athonite codex mentioned above, is completely unknown, given that no translation of it exists in any foreign language.

The present paper will make detailed reference to the content of Iveron's Georgian codex no. 20, the translator hieromonk Theophilos and his connection with Iveron Monastery, and especially the colophons, which make mention of Symeon Metaphrastes.

Τα Μετόχια της Μονής Φιλοθέου Αγίου Όρους στη Θάσο κατά τη Βυζαντινή εποχή. Η χωροθέτηση τους και τα προϊόντα που εισήγαγαν από το νησί.

Η μονή Φιλοθέου Αγίου Όρους, ιδρύθηκε στο τελευταίο τέταρτο του 10ου αιώνα από τον όσιο Φιλόθεο. Η παλιότερη γραπτή απόδειξη της παρουσίας της στη Θάσο χρονολογείται το 1287, όταν ο Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος με χρυσόβουλο λόγο του επιβεβαιώνει στη μονή Φιλοθέου «πάντα ...τα κατά την ειρημένην νήσον Θάσον κτήματα και μετόχια τα εκ προσενέξεως και αγορασίας αυτή προσενεχθέντα, ά και μέχρι του παρόντος παρ' αυτής εισί κατεχόμενα...». Η αναφορά έντεκα μετοχίων της Μονής στη Θάσο το 1287, εικοσιέξι χρόνια μετά το σωτήριο έτος 1261, κατά το οποίο ο Μιχαήλ VIII Παλαιολόγος (1261-1282), συν- αυτοκράτορας του βασιλείου της Νίκαιας, απελευθέρωσε την Πόλη από τους Σταυροφόρους, οι οποίοι τα έτη 1204-1261 κατείχαν την Κωνσταντινούπολη, το Άγιο Όρος και τη Θάσο, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτά μπορεί να ιδρύθηκαν στα χρόνια των Κομνηνών, στα χρόνια του Αλεξίου του Α΄ (1081-1118), και του γιού του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1118-1143).

Οι θέσεις τους μετά από μακροχρόνια έρευνα, εντοπίστηκαν στο χάρτη του νησιού. Βρίσκονται στο νότιο τμήμα του, στα σημερινά δημοτικά διαμερίσματα Κάστρου και Θεολόγου και ορισμένα είναι πολύ κοντά στις ακτές, γεγονός που ενισχύει το συμπέρασμα ότι την περίοδο αυτή, η αυτοκρατορία επεξέτεινε τα σύνορα της, πλησιάζοντας τα αντίστοιχα της εποποιίας του 11ου αι και το Αιγαίο πέλαγος είναι πλέον ασφαλές στη ναυσιπλοία και τα νησιά του δεν δεινοπαθούν από τους πειρατές.

Τα μετόχια αυτά σύμφωνα με το χρυσόβουλο, κατείχαν κήπους, περιβόλια, οπωροφόρα, ελιές, καρυδιές, υδρόμυλους, χωράφια, μελισσοουργία. Σχεδόν όλα διέθεταν ελαιώνες, κήπους και περιβόλια, και αυτό που βρίσκεται εντός του χωριού Θεολόγο υδρόμυλους. Παρατηρούμε ότι δεν αναφέρονται αμπέλια αλλά μελισσοουργία. Μία πρόσφατη μελέτη γι αυτά τα μελισσοουργία μας οδηγεί σε εντυπωσιακά συμπεράσματα, καθώς στην επικράτεια των μετοχίων της Μονής, εντοπίστηκαν εκατοντάδες πέτρινα αστέγαστα κτίσματα, χωρίς πόρτες, συχνά με τοίχους κατασκευασμένους εκφορικά προς τα έξω, με πλάκες να εξέχουν στο τελείωμα τους σαν φτερά. Κατασκευασμένοι σε πλαγιές με μεγάλη κλίση, χωροθετούνται πάντα κάθετα σε αυτές, προσανατολισμένοι υπό γωνία στο νότο. Το ύψος τους παρακολουθεί την κλίση του εδάφους και κυμαίνεται από 2,20 ως 3.20μ Στο εσωτερικό τους τοποθετούνταν τα κοφίνια των μελισσών για προστασία πιθανόν από ένα είδος κουναβιού με μεγάλη αναριχητική δεινότητα, που αγαπούσε όμως πολύ το μέλι.

Καθώς στη μεσοβυζαντινή εποχή η πιο διαδεδομένη γλυκαντική ουσία ήταν το μέλι, γιατί η ζάχαρη από το ζαχαροκάλαμο, που εισήχθη από τους σταυροφόρους από τη Συρία ήταν πανάκριβη, αλλά και το κερί ήταν απαραίτητο στη θεία λατρεία για φωτισμό, αλλά ήταν και «σύμβολο» για τους Χριστιανούς, η ύπαρξη τόσων πολλών μελισσοουργών, όπως ονομάζονταν στη Θάσο, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η μονή Φιλοθέου συνετέλεσε στη μεγάλη διάδοση της μελισσοκομίας στο νησί.

Εξίσου ενδιαφέρον είναι και το γεγονός ότι η Θάσος θεωρείται σήμερα εξαιτίας της τραχείας πεύκη της (*Pinus brutia*), ως ο τόπος με τη μεγαλύτερη μελισσοχωρητικότητα παγκοσμίως, επομένως η συγκεκριμένη δράση της Μονής στη Θάσο τη συγκεκριμένη εποχή, είναι ακόμη πιο ενδιαφέρουσα και αποδεικνύει την εξιδικευμένη δραστηριότητα των μοναχών της.

The metochia of Philotheou Monastery on Thasos during the Byzantine era:

Their locations and the products they imported from the island.

The Monastery of Philotheou on Mount Athos was founded in the last quarter of the 10th century by St. Philotheos. The earliest written evidence we have of its presence on Thasos dates from the year 1287, when Andronikos II Palaiologos issued a chrysobull confirming the monastery's ownership of 'all... the estates and metochia that lie on the aforementioned island of Thasos that were acquired by it [the monastery] either by donation or purchase, and are still held by it today'. The reference to eleven Philotheite metochia on Thasos in 1287, twenty-six years after 1261, the year in which Michael VIII Palaiologos (1261-1282), co-emperor of the Empire of Nicaea, liberated Constantinople from the Crusaders, who had held Constantinople, Mount Athos and Thasos since 1204, suggests that these metochia may have been founded during the Komnenian era, i.e. during the reigns of Alexios I Komnenos (1081-1118) and his son, John II Komnenos (1118-1143).

Following a long-standing investigation, the geographical locations of these metochia have been established. They were located in the southern part of the island, in the present-day administrative districts of Kastro and Theologos, and some of them lay very close to the shore, which reinforces the view that during this period the Empire extended its borders, expanding its territories almost to the epic dimensions of the 11th century, and the Aegean Sea was safe for shipping and its islands no longer prey to pirate raids.

According to the chrysobull, these metochia possessed gardens, orchards, fruit trees, olive and walnut trees, water-mills, fields and apiaries. Almost all of them possessed olive groves, gardens and orchards, while the one that was situated in the village of Theologos had water-mills. It is noteworthy that apiaries are mentioned but not vineyards. A recent study of these apiaries has produced some impressive findings, since within the territories of the monastery's metochia hundreds of open-topped stone structures have been found, without doors and often with walls sloping outwards, with wing-like slabs projecting at the top. Built on steep slopes, they always have a vertical alignment and face south. Their height varies with the steepness of the ground and ranges from 2.20 to 3.20 m. Baskets of bees were placed inside them, probably to protect them from a kind of weasel that was a skilful climber and had a great love of honey.

As the most widespread form of sweetener in the mid-Byzantine era was honey – for sugar from sugar cane, which was introduced by the Crusaders from Syria, was very expensive – and as wax was essential for lighting purposes in divine worship and also had symbolic value for Christians, the existence of so many beekeepers (or *melissourgoi*, as they were called on Thasos) suggests that Philotheou Monastery contributed to the wide dissemination of beekeeping on the island.

Another interesting fact is that, due to the presence of the Calabrian pine (*Pinus brutia*), Thasos is now considered to have the greatest hive density in the world, which makes Philotheou's beekeeping activities on the island in the mid-Byzantine era an even more fascinating subject, and also shows the specialised activities of its monks.

Πασχάλης Ανδρούδης

Επίκουρος Καθηγητής βυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης

Τμήμα ιστορίας και αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

Παρατηρήσεις σε μεσοβυζαντινά και υστεροβυζαντινά επιπεδόγλυφα του Αγίου Όρους.

Στις μονές του Αγίου Όρους διατηρούνται, ανάμεσα σε γλυπτά της βυζαντινής περιόδου και αρκετά επιπεδόγλυφα γλυπτά, τα οποία χρονολογούνται από το τέλος του 10ου μέχρι τις αρχές του 14ου αιώνα.

Τα εν λόγω γλυπτά του τέλους του 10ου αιώνα βρίσκονται κυρίως στις Μονές Μεγίστης Λαύρας και Βατοπεδίου και αρχικά ανήκαν σε κατασκευές μαρμάρινων τέμπλων. Από τη μελέτη των μεσοβυζαντινών επιπεδόγλυφων, ιδιαίτερα αυτών που έχουν ενσωματωθεί στην κατασκευή της φιάλης της Μεγίστης Λαύρας, προκύπτουν ενδιαφέρουσες προτάσεις σχετικά με την πιθανή προέλευση και χρήση τους.

Όσον αφορά στα υστεροβυζαντινά επιπεδόγλυφα από το καθολικό της Μονής Χελανδαρίου, αυτά συγκροτούν ένα πολύ ενδιαφέρον σύνολο, κοσμώντας διάφορα σημεία του ναού (τέμπλο, θυρώματα, επιθήματα αμφικιονίσκων παραθύρων) και παρουσιάζουν ομοιότητες με αντίστοιχα γλυπτά από την Βέροια και τη βασιλική της Αγίας Σοφίας στην Αχρίδα. Αντίθετα, διαφοροποιούνται αρκετά από άλλα επιπεδόγλυφα του Πηλίου, της δεκαετίας 1270-1280 και τα οποία είχαν αποδοθεί παλαιότερα σε ένα εργαστήριο μαρμαρογλυπτικής που δραστηριοποιούνταν στο χώρο της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας. Με βάση την διαπίστωσή μας, η ως άνω θέση που είχε προταθεί παλαιότερα και δεν είχε τύχει σοβαρής κριτικής, δεν θα πρέπει να είναι πλέον αποδεκτή.

**Observations on a number of Middle and Late Byzantine
flat relief sculptures from Mount Athos.**

Amongst the Byzantine sculptures that are to be found in the monasteries of Mount Athos also survive a large number of flat relief sculptures dating from the late 10th to the early 14th century.

Those from the late 10th century are to be found mainly in the monasteries of the Great Lavra and Vatopedi and originally formed part of marble templa. A study of the flat relief sculptures from the mid-Byzantine era, and particularly those which have been used in the construction of the phiale at the Great Lavra, has given rise to some interesting theories about their possible provenance and use.

As for the Late Byzantine flat relief sculptures from the katholikon of Hilandar Monastery, these form a very interesting ensemble, adorning as they do different parts of the church (templon, door-frames, imposts of window mullions), and they display similarities to corresponding sculptures from Beroea and the basilica of St. Sophia at Ohrid. On the other hand, they are quite different from other flat relief sculptures from the Pelion region dating from the decade 1270-1280 which had previously been attributed to a marble sculpture workshop that was active in Macedonia and Thessaly. On the basis of our findings, this older attribution, which has not been seriously examined, is no longer tenable.

Αρχιμ. Εφραίμ Γκιβίσης - Εσφιγμενίτης

Αρχιμανδρίτης Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Θεολόγος, Master Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

Αδημοσίευτη εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ «Ψυχοπομπού» του Εμμανουήλ Τζάνε από την Μονή Εσφιγμένου.

Στην Συλλογή εικόνων του Αντιπροσωπείου της Μονής Εσφιγμένου φυλάσσεται μια εικόνα μετρίου μεγέθους (36,5 cm x 30,5 cm) που παρουσιάζει τον Αρχάγγελο Μιχαήλ με λαμπρή στρατιωτική ενδυμασία και ανοιγμένα φτερά να προτείνει ξίφος με το δεξί χέρι ενώ με το αριστερό κρατά εν είδει παιδίου σπαργανωμένου την ψυχή ενός ξαπλωμένου ετοιμοθάνατου γυμνού άνδρα που βοά το «Κύριε ελέησον». Η πλαστικότητα της σάρκας, οι περίτεχνες χρυσοκονδυλιές και άλλα τεχνικά χαρακτηριστικά θεωρούμε πως μας επιτρέπουν να κατατάξουμε την όμορφη αυτήν εικόνα στα έργα του Εμμανουήλ Τζάνε.

Ο λόγιος ιερέας Εμμανουήλ Τζάνες-Μπουνιαλής είναι αναμφίβολα ο πιο σημαντικός κρητικός ζωγράφος του 17ου αιώνα. Η παρούσα εικόνα σε σύγκριση με τις σωζόμενες ενυπόγραφες μπορεί να χρονολογηθεί με τις εικόνες της ώριμης τέχνης του.

Archim. Ephraim Gkivisis of Esphigmenou Monastery

Archimandrite, Holy Metropolis of Thessaloniki; Theologian; MA Archaeology, Aristotle University of Thessaloniki

An unpublished icon of the Archangel Michael 'Psychopompos' by Emmanuel Tzanes from Esphigmenou Monastery.

In the icon collection at the Konaki of Esphigmenou Monastery there is an icon of medium size (36.5 cm x 30.5 cm) that bears a depiction of the Archangel Michael in splendid military attire and with outstretched wings. In his right hand he holds out a sword while in his left, in the form of an infant in swaddling clothes, he holds the soul of a dying, naked man who is lying on the ground and crying out 'Kyrie eleison'. The plasticity of the flesh, the intricate gold striations and other technical features permit us to attribute this beautiful icon to the painter Emmanuel Tzanes.

The erudite priest Emmanuel Tzanes Bouniales is without doubt the most important Cretan painter of the 17th century. On the basis of a comparison with the surviving signed icons by Tzanes, the present icon can be dated to the painter's mature phase.

Εφαρμογή μικρών αποκεντρωμένων συστημάτων επεξεργασίας υγρών αποβλήτων στην Αθωνική Πολιτεία με στόχο την περιβαλλοντική προστασία και αναβάθμιση.

Η διάσταση της περιβαλλοντικής προστασίας αλλά και αναβάθμισης αποτελεί για τις Ιερές Μονές του Αγίου Όρους αλλά και γενικότερα για την Αθωνική πολιτεία σημαντική συνιστώσα, που σχετίζεται με την πολιτιστική και θρησκευτική κληρονομιά μέσα στο διάβα των χρόνων. Και δεν θα μπορούσε άλλωστε να ήταν διαφορετικά μια και πέραν των Μοναχών που εγκαταβιούν στο Άγιο Όρος, υπάρχουν οι καθημερινοί προσκυνητές αλλά και οι υπάλληλοι των διαφόρων υπηρεσιών που διαμένουν στις Καρυές και στην Δάφνη.

Καθίσταται επομένως αδήριτη ανάγκη ο σχεδιασμός ενός ολοκληρωμένου συστήματος διαχείρισης των υγρών αποβλήτων για τους μικρούς οικισμούς του Αγίου Όρους και ομοίως διερεύνηση των δυνατοτήτων επαναχρησιμοποίησης των επεξεργασμένων υγρών αποβλήτων αλλά και των βιοστερεών με σκοπό την άρδευση καλλιεργειών και εκτάσεων.

Ανάμεσα στη μελέτη των διάφορων αποκεντρωμένων συστημάτων επεξεργασίας των υγρών λυμάτων που αναλύθηκαν, προτείνεται η εφαρμογή του συστήματος διακοπτόμενης λειτουργίας (SBR)- Αντιδραστήρας εναλλασσόμενων λειτουργιών. Οι προτεινόμενες εγκαταστάσεις επιτυγχάνουν αξιόλογη μείωση των τιμών των βασικών δεικτών BOD, TSS και COD. Ο αντιδραστήρας σειράς αλληλουχίας (SBR) επιλέγεται ως η καταλληλότερη λύση για την εξεταζόμενη μελέτη περίπτωσης, λόγω της απλότητας στη χρήση, του χαμηλού κόστους λειτουργίας και της ευελιξίας του στις μεταβολές του φορτίου ρύπανσης ανάλογα με τον πληθυσμό κάθε οικισμού. Με τον τρόπο αυτό, τα λύματα, αφού διοχετευθούν στην μονάδα επεξεργασίας, στο τέλος οι εκροές τους θα μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν για άρδευση ή άλλες χρήσεις, με βάση πάντα την ισχύουσα νομοθεσία. Το πλεονέκτημα της εφαρμογής του συστήματος αυτού επεξεργασίας συνίσταται στο ότι, η έκταση που απαιτείται για την κατασκευή του είναι περιορισμένη και επομένως καθίσταται σχετικά εύκολη η εξεύρεσή της με ευθύνη των Ιερών Μονών.

Η μελέτη του προτεινόμενου συστήματος κατέδειξε, ότι δεν δημιουργούνται προβλήματα οσμών όταν είναι πλήρως κλειστά ή και διαθέτουν σύστημα απόσμησης και δεν έχουν μεγάλες απαιτήσεις σε συντήρηση. Καθίσταται δε χαμηλού κόστους, γεγονός πολύ σημαντικό για την οικονομικότητα του όλου σχεδιασμού τους.

Καθίσταται προφανές, ότι η εγκατάσταση και λειτουργία τέτοιων μικρών αποκεντρωμένων συστημάτων διαχείρισης στην Αθωνική πολιτεία θα συμβάλλει στην εν γένει προστασία του υδάτινου περιβάλλοντος αλλά και στην αξιοποίηση των επεξεργασμένων υγρών για την άρδευση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και την εφαρμογή των παραγόμενων βιοστερεών σαν λιπαντικά στοιχεία στα πλαίσια της επιδιωκόμενης αειφορικής διαχείρισης των αποβλήτων.

**The installation of small decentralised wastewater treatment systems in the
Athonite Republic for the protection and improvement of the environment.**

For the monasteries of Mount Athos and the Athonite Republic as a whole the protection and improvement of the environment is an important factor that has a bearing on the preservation of Athos's cultural and religious heritage. In fact, it could not be otherwise as, apart from the monks that live there, the Holy Mountain is also frequented by a daily stream of pilgrims and is home to the employees of various services that reside in Karyes and Daphni.

There is, therefore, an imperative need to design a comprehensive liquid waste management system for the small settlements on Mount Athos and also to investigate the possibilities of reusing the treated liquid waste and the biosolids for the purpose of irrigating cultivated and other areas of land.

Following a study of the various decentralised wastewater systems available, it is proposed that the Sequencing Batch Reactor (SBR) system should be used. The proposed installations can achieve a significant reduction in the values of the basic BOD, TSS and COD indices. The Sequencing Batch Reactor is recommended as the most suitable solution for the case study under examination because of its simplicity of use, low operating cost and its flexibility in handling variations in the pollution load produced by the different population densities of the settlements. In this way, once the wastewater has been channelled to the treatment unit, the treated water can be reused for irrigation or other purposes, always in accordance with current legislation. The advantage of implementing this treatment system is that its installations do not require a large area of land and so such areas should be relatively easy for the monasteries to find.

Studies of the proposed system have shown that there are no odour problems when it is completely closed; in fact, in some cases it possesses a deodorisation system. The system is also easy to maintain and inexpensive, which is a very important factor when considering the cost-effectiveness of the overall scheme.

It is clear that the installation and operation of such small decentralised wastewater treatment systems in the Athonite Republic will generally contribute to the protection of the aquatic environment and to the utilisation of treated liquids for the irrigation of cultivated land and the application of the biosolid by-products as fertilisers, within the framework of the overall plan to achieve sustainable waste treatment.

Χαράλαμπος Διαφωνίδης

Καθ. Βυζαντινής Μουσικής - Μεταπτ. φοιτητής Π.Μ.Σ. «Σπουδές στην τοπική Ιστορία» ΔΠΘ

Τα ψαλτικά έντυπα στο Άγιον Όρος κατά τον 19ο αι. – 200 χρόνια μουσικής τυπογραφίας (1820-2020).

Η μουσική μεταρρύθμιση του 1814 με την Νέα Μέθοδο των Τριών Διδασκάλων έδωσε στην ψαλτική τέχνη μια απλούστερη σημειογραφική μορφή, η οποία έκανε πλέον δυνατή την τύποις έκδοση των τονισμένων μελωδημάτων της ανατολικής εκκλησιαστικής μουσικής. Το 1820 εκδίδονται στο Βουκουρέστι τα πρώτα ψαλτικά έντυπα, το επόμενο έτος άλλα δύο βλέπουν το φως στο Παρίσι, ενώ από το 1824 και εντεύθεν η Κωνσταντινούπολη παίρνει την σκυτάλη και πρωτοστατεί στην μουσική τυπογραφία της ψαλτικής. Στην εισήγηση θα παρουσιαστεί η ανταπόκριση που είχε η Νέα Μέθοδος και το έντυπο ψαλτικό βιβλίο στην μοναστική κοινότητα του Άθω, όπου το διακόνημα του κωδικογράφου μουσικών χειρογράφων και φυλλάδων συνεχίστηκε για μερικές ακόμη δεκαετίες.

Μέσα από καταλόγους συνδρομητών, καταλόγους και σημειώματα χειρογράφων και εντύπων, αλλαγών ρεπερτορίου στα χειρόγραφα λόγω των εξηγημένων πλέον στην Νέα Μέθοδο και εκδεδομένων συνθέσεων επιχειρείται: α) κατ' αρχάς μια ανθρωπογεωγραφική αποτύπωση μέσω των καταλόγων συνδρομητών των Αγιορειτών που βρίσκονται σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές σε διάφορα μέρη των Βαλκανίων, της Ευρώπης και της Μικράς Ασίας και των ιδιοτήτων, τόπων καταγωγής, αξιωμάτων και επωνυμιών που καταγράφονται εκεί β) των σχέσεων και της επιρροής διαφόρων μελοποιών και εκδοτών (του Πατριαρχικού χώρου, της Μολδοβλαχίας, της Σμύρνης κλπ), ώστε να τύχουν αποδοχής από αγιορείτες ψάλτες γ) των μουσικών βιβλίων που προτιμήθηκαν στο Άγιον Όρος είτε σε πρώτη φάση με την μορφή συνδρομητών, είτε σε δεύτερη με την διάδοση των μελών και την ένταξή τους στην ψαλτική πράξη δ) των αλλαγών που επέφερε στην κωδικογραφική δραστηριότητα η μαζική παραγωγή ψαλτικών εντύπων και τις προσαρμογές που αναγκάστηκαν να κάνουν οι κατ' επάγγελμα κωδικογράφοι και τέλος ε) τις ιδιαιτερότητες που είχε, και εν μέρει έχει, η ψαλτική επιτέλεση στον Άθω και κατά πόσο αυτές ευνόησαν την διατήρηση του χειρογράφου και την καθυστέρηση επιβολής του έντυπου μουσικού λειτουργικού βιβλίου στα αναλόγια των αγιορειτικών χορών.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Δημητρακόπουλος Φώτης, «Από το χειρόγραφο στο έντυπο βιβλίο: οι περιπτώσεις δύο λογίων στον ελλαδικό χώρο» (Παλαιογραφικά και Μεταβυζαντινά, Γ'), Δίπτυχα 5 (1991), σσ. 59-86
- Ηλιού Φίλιππος, «Βιβλία με συνδρομητές. Ι. Τα χρόνια του Διαφωτισμού (1749-1821)», Ο Ερανιστής 12 (1975), σσ. 101-179
- Λαδάς Γεώργιος Γ., Τα πρώτα τυπωμένα βιβλία βυζαντινής μουσικής, Αθήνα 1978
- Παναγιωτίδης Παναγιώτης Χ., Θέματα ψαλτικής. Μελέτες στην εκκλησιαστική μουσική, (Εκκλησιαστική βυζαντινή μουσική και τυπογραφία), Κατερίνη 2003, σσ. 27-42
- Πατρινέλης Χρίστος Γ., Το ελληνικό βιβλίο κατά την τουρκοκρατία (1476-1820): περιλήψεις μαθημάτων, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1989
- Σκλαβενίτης Τριαντάφυλλος Ε., «Η δυσπιστία στο έντυπο βιβλίο και η παράλληλη χρήση του χειρογράφου», Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες, Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1982, σσ. 283-293

- Στάθης Γρηγόριος Θ., «Η έντυπη παράδοση για την ψαλτική τέχνη στο Άγιον Όρος», Διαβάζω. Δεκαπενθήμερη επιθεώρηση του βιβλίου (Αφιέρωμα στο Άγιον Όρος), αριθ. 68, 4-5-83, σσ. 41-46
- Στάθης Γρηγόριος Θ., «Η μουσική τυπογραφία της ψαλτικής τέχνης. (Εισαγωγή, 1820-1931)», «...τιμή προς τον διδάσκαλον...». Έκφραση αγάπης στο πρόσωπο του καθηγητού Γρηγορίου Θ. Στάθη. Αφιέρωμα στα εξηντάχρονα της ηλικίας και στα τριαντάχρονα της επιστημονικής και καλλιτεχνικής προσφοράς του, Αθήναι 2001, σσ. 211-221
- Χατζηγιακουμής Μανόλης Κ., Αναλυτική και κριτική βιβλιογραφία της ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής. Α΄ Τα έντυπα μουσικά βιβλία (1820-1900), (Περιγραφική και εκδοτική δοκιμή), Αθήνα 1971
- Χατζηθεοδώρου Γεώργιος Ι., Βιβλιογραφία της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής. Περίοδος Α' (1820-1899), Θεσσαλονίκη 1998· του ιδίου, Περίοδος Β' (1900-1999), Νεάπολις Κρήτης 2018
- Χαλδαιάκης Αχχιλέας Γ., Μουσική Τυπογραφία: Ιστορικές, Μουσικολογικές και Υφολογικές Προσεγγίσεις, με αφορμή το δίτομο έργο του Γεωργίου Χατζηθεοδώρου, Βιβλιογραφία της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής (1820-1999), (ομιλία σε εκδήλωση του Εκκλησιαστικού Ιδρύματος Βυζαντινής και Παραδοσιακής Μουσικής της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών, την Παρασκευή 30 Νοεμβρίου 2018, στην αίθουσα του Πολιτιστικού Κέντρου της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών)
- Χατζόπουλος Αντώνιος, «Μουσικές εκδόσεις του πατριαρχικού τυπογραφείου», Κληρονομία 34 (2002), σσ. 389-399

Books of Byzantine chant on Mount Athos in the 19th century – 200 years of music typography (1820-2020).

The musical reform that was brought about in 1814 by the 'New Method' of 'the Three Teachers' gave the psaltic art a simpler system of notation which facilitated the publication in printed form of the notated chants of Eastern Church music. In 1820 the first books of chant were published in Bucharest, and in the following year two more were brought out in Paris. From 1824 onwards, however, Constantinople became the most important centre for the printing of chant books. This paper will present the effects that the New Method and printed chant books had on the monastic community of Mount Athos, where the monastic activity of copying music manuscripts and pamphlets continued for several decades more.

Through examining lists of subscribers, catalogues of manuscripts and books and the notes made in them, as well as the reportorial changes in manuscripts as a result of the printing of compositions with the New Method of notation, the present paper attempts to do the following: a) first, through analysing the lists of subscribers, to form an anthropogeographical picture of the Athonites that were present in different parts of the Balkans, Europe and Asia Minor at particular periods of time, as well as a picture of the titles, offices, places of origin and attributes of the individuals recorded in the lists; b) to study the relationships and influence of various melodists and publishers (those connected with the Patriarchate as well as those in Moldo-Wallachia, Smyrna etc.) that helped the Athonite cantors to accept their work; 3) to present the music books that were preferred on Mount Athos either initially through subscriptions or later through the dissemination of chants and their inclusion in psaltic practice; 4) to examine the changes that the mass production of chant books brought about in the practice of manuscript-copying and the adjustments that professional copyists were forced to make, and finally 5) to study the peculiarities that the performance of chant had, and to a certain extent still has, on Mount Athos, and the extent to which these have favoured the retention of manuscripts and led to a delay in the imposition of liturgical music books on Athonite cantors.

Indicative bibliography

- Dimitrakopoulos Fotis, «Από το χειρόγραφο στο έντυπο βιβλίο: οι περιπτώσεις δύο λογίων στον ελλαδικό χώρο» (Παλαιογραφικά και Μεταβυζαντινά, Γ'), *Diptycha* 5 (1991), pp. 59-86
- Haldaiakis Achilleas G., Μουσική Τυπογραφία: Ιστορικές, Μουσικολογικές και Υφολογικές Προσεγγίσεις, με αφορμή το δίτομο έργο του Γεωργίου Χατζηθεοδώρου, Βιβλιογραφία της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής (1820-1999), (talk given at an event organised by the Ecclesiastical Institute of Byzantine and Traditional Music of the Holy Archdiocese of Athens on Friday 30 November 2018 in the hall of the Cultural Centre of the Holy Archdiocese of Athens)
- Hatzigiakoumis Manolis K., Αναλυτική και κριτική βιβλιογραφία της ελληνικής εκκλησιαστικής μουσικής. Α' Τα έντυπα μουσικά βιβλία (1820-1900), (Περιγραφική και εκδοτική δοκιμή), Athens 1971
- Hatzitheodorou Georgios I., Βιβλιογραφία της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής. Περίοδος Α' (1820-1899), Thessaloniki 1998· idem, Περίοδος Β' (1900-1999), Neapolis, Crete 2018

- Hatzopoulos Antonios, «Μουσικές εκδόσεις του πατριαρχικού τυπογραφείου», *Klironomia* 34 (2002), pp. 389-399
- Iliou Philippos, «Βιβλία με συνδρομητές. Ι. Τα χρόνια του Διαφωτισμού (1749-1821)», *O Eranistes* 12 (1975), pp. 101-179
- Ladas Georgios G., Τα πρώτα τυπωμένα βιβλία βυζαντινής μουσικής, Athens 1978
- Panagiotidis Panagiotis Ch., Θέματα ψαλτικής. Μελέτες στην εκκλησιαστική μουσική, (Εκκλησιαστική βυζαντινή μουσική και τυπογραφία), Katerini 2003, pp. 27-42
- Patrinelis Christos G., Το ελληνικό βιβλίο κατά την τουρκοκρατία (1476-1820): περιλήψεις μαθημάτων, Α.Π.Θ., Thessaloniki 1989
- Sklavenitis Triantafyllos E., «Η δυσπιστία στο έντυπο βιβλίο και η παράλληλη χρήση του χειρογράφου», Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες, Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, Athens 1982, pp. 283-293
- Stathis Gregorios Th., «Η έντυπη παράδοση για την ψαλτική τέχνη στο Άγιον Όρος», *Diavazo. Dekapenthimeri epitheorisi tou bibliou* (Special feature on Mount Athos), no. 68, 4-5-83, pp. 41-46
- Stathis Gregorios Th., «Η μουσική τυπογραφία της ψαλτικής τέχνης. (Εισαγωγή, 1820-1931)», «...τιμή προς τον διδάσκαλον...». Έκφραση αγάπης στο πρόσωπο του καθηγητού Γρηγορίου Θ. Στάθη. Αφιέρωμα στα εξηντάχρονα της ηλικίας και στα τριαντάχρονα της επιστημονικής και καλλιτεχνικής προσφοράς του, Athens 2001, pp. 211-221

Ιάκωβος Βατοπαιδινός: άγνωστα αρχειακά δεδομένα για έναν Ηλείο "προηγούμενο" του 19ου αι

Η μελέτη των αρχειακών πηγών, που γνωρίζει ιδιαίτερη άνθιση τις τελευταίες δεκαετίες, έχει προσφέρει στους ερευνητές πρόσβαση σε σπάνιες πληροφορίες για πρόσωπα και γεγονότα. Πολύ σημαντικά από αυτή την άποψη είναι τα κατά τόπους συμβολαιογραφικά έγγραφα, προσβάσιμα μέσω των τοπικών υπηρεσιών των Γενικών Αρχείων του Κράτους.

Από μια τέτοια έρευνα στα αρχεία των Συμβολαιογράφων Πύργου, που φυλάσσονται στα Γ.Α.Κ. – Αρχεία Ν. Ηλείας, ανασύρθηκαν τρία συμβόλαια που αφορούν τον Ιάκωβο Βατοπεδινό, ηγούμενο της Μονής του Βατοπεδίου και καταγόμενο από την πρωτεύουσα της Ηλείας. Τα έγγραφα χρονολογούνται στα έτη 1875 και 1878. Το πρώτο αφορά στην παραχώρηση του μεριδίου του από την πατρική του περιουσία στον εξ αδελφής ανεψιό του. Στο έγγραφο αυτό παρέχονται λεπτομερείς πληροφορίες για την ζωή του ιερομονάχου προ της εγκαταστάσεως στο Άγιον Όρος, την χρονολογία αναχώρησης από τον Πύργο, αλλά και για την οικογένειά του και την περιουσία της. Το δεύτερο αποτελεί την διαθήκη του, με την οποία μοιράζει χρηματικά ποσά που έχει αποκτήσει από την προσωπική του δραστηριότητα στους εξ αίματος συγγενείς του, στον γέροντα και στους υποτακτικούς του. Στην διαθήκη επισυνάπτονται δικαστικά σημειώματα, που αποκαλύπτουν την χρονολογία του θανάτου του. Τα δύο αυτά συμβόλαια έχουν συνταχθεί με την αυτοπρόσωπη παρουσία του ιερομονάχου, που φαίνεται ότι την εποχή αυτήν βρισκόταν στην γενέτειρά του για την ρύθμιση των θεμάτων που αναφέρονται στα έγγραφα. Το τελευταίο χρονολογικά συμβόλαιο, το μικρότερο σε έκταση, έχει συνταχθεί με πρωτοβουλία ενός Πυργίου εμπόρου, εντολοδόχου του Ιακώβου, και αφορά την αποστολή χρηματικού ποσού στην χήρα του αδελφού του.

Η σημασία των τριών εγγράφων έγκειται στην άγνωστες πληροφορίες για τον εν λόγω ηγούμενο, όπως η καταγωγή και η ιστορία της οικογένειάς του, η ζωή, οι δραστηριότητες και ο θάνατός του. Πρόκειται, άλλωστε, για ένα πρόσωπο της Αθωνικής Κοινότητας, για το οποίο μόνο βασικές πληροφορίες έχουν δημοσιευτεί. Πολύ περισσότερο εντυπωσιάζουν τα στοιχεία που αφορούν τον τρόπο ζωής, τις οικονομικές δραστηριότητες και τις συνήθειες των μοναχών κατά την περίοδο αυτή. Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι όλες οι πληροφορίες έχουν δοθεί από τον ίδιο τον ιερομόναχο Ιάκωβο, καθιστώντας τις με αυτό τον τρόπο σπουδαίες πρωτογενείς πηγές.

**Iakovos Vatopedinos: Unknown archival evidence for a 19th-century
prohegumen from Elis.**

The study of archival sources, which has seen a rapid growth in recent decades, has given researchers access to rare information about people and events. Of great importance in this respect are the notarial deeds in different parts of the country which are accessible through the local divisions of the General State Archives of Greece.

An investigation of this kind in the archives of the Notaries of Pyrgos, which are kept in the General State Archives division of the Prefecture of Elis, has brought to light three deeds concerning Iakovos Vatopedinos, former prohegumen of Vatopedi Monastery who came from Pyrgos, the capital of Elis. The documents date to the years 1875 and 1878. The first document concerns the granting of his share of his father's estate to his sister's son. This document provides detailed information about the hieromonk's life before he settled on Mount Athos, including the date he left Pyrgos and details about his family and its property. The second document is his will, in which he distributes various amounts of money that he gained from his personal activities to his blood relatives, his spiritual father and his novices. To the will are attached a number of judicial notes which reveal the date of his death. These two deeds were drawn up in the presence of the hieromonk himself, who appears to have been in his home town at the time in order to settle the affairs mentioned in the documents. The later deed, which is shorter, was drawn up at the initiative of a merchant from Pyrgos, an authorised representative of Iakovos', and concerns the remittance of a certain amount of money to his brother's widow.

The significance of these three documents lies in the hitherto unknown information they provide about the prohegumen Iakovos, such as the origins and history of his family and details about his life, activities and death. What is more, this data relates to an Athonite figure about whom so far only basic information has been published. Generally, information about the lifestyles, economic activities and habits of the monks who lived during this period is of great interest. Of particular significance here is the fact that all of the information has been provided by the hieromonk Iakovos himself, thus making them important primary sources.

Χρήστος Κυριακόπουλος

*Υποψήφιος Διδάκτορας στην Ιστορία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής
Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης*

Οι οθωμανικές κοπές από την νομισματική συλλογή της αθωνικής μονής Διονυσίου.

Τα νομίσματα που φυλάσσονται στις μονές του Αγίου Όρους αποτελούν πολύτιμα κειμήλια και συνιστούν ένα σώμα τεκμηρίων που καλύπτει σχεδόν όλες τις περιόδους από την κλασική εποχή ως τη σύγχρονη παραγωγή. Εξαιτίας των γλωσσικών περιορισμών λιγότερο μελετημένες παραμένουν μέχρι σήμερα οι νομισματικές κοπές που ανήκουν στην οθωμανική περίοδο. Στα πλαίσια της παρούσας ανακοίνωσης παρουσιάζεται το παράδειγμα μιας μικρής αλλά ιδιαίτερα σημαντικής συλλογής οθωμανικών νομισμάτων που σήμερα εναπόκειται στην αθωνική μονή Διονυσίου. Βασικός σκοπός της εισήγησης είναι η δημιουργία ενός πρωταρχικού καταλόγου αναφοράς μέσα από την αναλυτική περιγραφή των κύριων χαρακτηριστικών, την καταγραφή των διαστάσεων και της γραφής, τον προσδιορισμό του τόπου και του χρόνου έκδοσης, την μελέτη των διακοσμητικών στοιχείων και τέλος την τυπολογική ταξινόμηση των είκοσι οκτώ μεταλλικών κοπών της εν λόγω νομισματικής συλλογής. Καθώς η προέλευση της συλλογής παραμένει εν πολλοίς άγνωστη, όπως και του συνόλου σχεδόν των συλλογών των αθωνικών μονών, τα νομίσματα αυτά δεν προσφέρουν ουσιαστικές πληροφορίες για την νομισματική κυκλοφορία και τη χρήση του χρήματος στο Άγιον Όρος κατά την οθωμανική και νεώτερη εποχή, φωτίζουν ωστόσο το συλλεκτικό ενδιαφέρον των μοναχών και τη φροντίδα διάσωσής τους ως σημαντικά ιστορικά τεκμήρια.

Τέλος, η γενικότερη ενασχόληση με τη μελέτη των σωζόμενων νομισμάτων αποτελεί εφελτήριο για την προστασία και ανάδειξη του συνόλου των σωζόμενων συλλογών αλλά και για την πληρέστερη κατανόηση του υλικού πολιτισμού εντός και εκτός του Αγίου Όρους.

Christos Kyriakopoulos

Ph.D. history candidate, Dept. of History and Archaeology,

School of Philosophy, University of Crete

The Ottoman issues in the numismatic collection of Dionysiou Monastery.

Apart from being valuable treasures, the coins that are kept in the monasteries of Mount Athos also constitute a body of evidence that covers almost all periods of coin production from the Classical period to the present day. Owing to linguistic constraints, the least studied issues are those of the Ottoman era.

This paper presents the example of a small but particularly significant collection of Ottoman coins which is now held by Dionysiou Monastery on Mount Athos. The basic aim of the paper is to create a primary reference catalogue through a detailed description of the coins' main characteristics, their dimensions and scripts, their place and date of issue and decorative features, combined with a typological classification of the twenty-eight metal issues in the monastery's numismatic collection. As the origin of the collection remains largely unknown, as is the case with almost all of the collections held by the Athonite monasteries, these coins do not provide significant information about the circulation of coins and the use of money on Mount Athos during the Ottoman and modern eras. However, they do shed light on the monks' interest in collecting coins and their concern to preserve them as important historical treasures.

Finally, a preoccupation with the study of Athos's surviving coins can lead to a more general interest in protecting and promoting all of the Republic's surviving collections and in gaining a greater understanding of material culture both on and outside Mount Athos.

Δημήτριος Λιάκος

Δρ Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους

Βυζαντινοί σταυροί λιτανείας από το Άγιον Όρος: παρατηρήσεις στην κατασκευή, το διάκοσμο και τη χρήση τους.

Οι λιγοστοί σταυροί λιτανείας που φυλάσσονται στο Άγιον Όρος (μονές Μεγίστης Λαύρας, Βατοπεδίου, Δοχειαρίου, Φιλοθέου κ.α.) χρονολογούνται από τον 10ο έως τον 14ο αι. Η αρχική τους θέση είναι άγνωστη, καθώς σήμερα είναι τοποθετημένοι είτε στα καθολικά (στην Αγία Τράπεζα κ.α.) είτε είναι ενσωματωμένοι σε κιονόκρανα.

Τα συγκεκριμένα έργα έρχονται να συμπληρώσουν τις γνώσεις μας γύρω από τη μεταλλοτεχνία του 10ου - 14ου αι., διότι απηχούν ετερόκλητες κατασκευαστικές πρακτικές και στον διάκοσμό τους αποτυπώνονται τεχνικές και τεχνοτροπικές τάσεις, που σε ορισμένες περιπτώσεις δεν απαντούν συχνά σε άλλα γνωστά παραδείγματα. Επιπλέον, από τη μελέτη του υλικού γεννώνται ενδιαφέρουσες υποθέσεις γύρω από τους δωρητές των έργων, επιτρέποντας στο μέτρο του δυνατού τη σύνδεσή τους με συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά και ορισμένες σκέψεις γύρω από τη χρήση τους στο πέρασμα του χρόνου.

Η ανακοίνωσή μου θα εστιάσει στα παραπάνω ζητήματα.

Dimitrios Liakos

Dr. of Archaeology, Ephorate of Antiquities of Chalkidiki and Mount Athos

Byzantine processional crosses from Mount Athos: Observations on their construction, decoration and use.

The small number of processional crosses that are kept in the monasteries of Mount Athos (e.g. the Great Lavra, Vatopedi, Docheiariou and Philotheou) date from the 10th to the 14th century. Their original locations are unknown as today they are either placed in *katholika* (e.g. on the altar) or embedded in column capitals.

These works add to our knowledge of metalworking in the 10th to 14th centuries as they reflect a variety of constructional practices and display in their decoration a number of technical and stylistic tendencies which in some cases do not often occur in other known examples. In addition, the study of this material has given rise to a number of interesting hypotheses about the donors of the works, permitting us – as far as is possible – to draw connections between them and specific individuals, and it has also led to various thoughts about their uses through time.

This paper will focus on the above issues.

Μεσαιωνικός Αλυσιδωτός Θώρακας από την Μονή Ιβήρων.

Η παρούσα εργασία ασχολείται με την παρουσίαση του αλυσιδωτού θώρακα που φυλάσσεται στην Μονή Ιβήρων ύστερα από σχετική άδεια που χορηγήθηκε για καταγραφή και μελέτη του εν λόγω αντικειμένου. Η μελέτη του αλυσιδωτού θώρακα εστιάζει στα τυπολογικά του χαρακτηριστικά και στο υλικό της κατασκευής του, στοιχεία που μας βοηθούν στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων για την ταυτοποίηση και χρονολόγηση του υλικού. Επικουρικά, αξιοποιούνται η ιστοριογραφία μαζί με την εικονογραφία ως συγκριτικά μέσα με την έμφαση να δίνεται κυρίως στα αρχαιολογικά τεκμήρια. Σύμφωνα με την παράδοση, ο συγκεκριμένος αλυσιδωτός θώρακας συνδέεται με τον στρατηγό του βυζαντινού στρατού Ιωάννη Τορνίκιου και ιδρυτή της μονής στα τέλη του 10ου αι., σύμφωνα με τον Π. Χρήστου. Ο στρατηγός Ιωάννης Τορνίκιος καταγόταν από την μεγάλη οικογένεια των Τορνικίων της Ιβηρίας, τα μέλη της οποίας από τα μέσα του 10ου αιώνα κατείχαν υψηλά αξιώματα. Ο Ιωάννης Τορνίκιος όντας μοναχός, στήριξε με τις υπηρεσίες του την επιτυχημένη στρατιωτική εκστρατεία του Βασιλείου Β' εναντίον του στασιαστή Βάρδα Σκληρού, ενώ ο αυτοκράτορας του επέτρεψε να λάβει λάφυρα και να ιδρύσει το μοναστήρι περί το 980.

Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές μαρτυρίες η χρήση του αλυσιδωτού θώρακα χρονολογείται ήδη από τον 3ο αι. π.Χ. και φαίνεται να συνδέεται με τους Κέλτες. Στον ρωμαϊκό στρατό απαντάται με την ονομασία *lorica hamata* ενώ αποτελούσε την κύρια αμυντική θωράκιση του σώματος των κατάφρακτων της Σασσανιδικής Περσίας. Στην βυζαντινή ιστοριογραφία και πιο συγκεκριμένα στις στρατιωτικές πραγματείες όπως στην *Sylloge tacticonum* και στα Τακτικά του Λέοντα ΣΤ' του Σοφού γίνεται συχνή αναφορά στα λωρίκα αλυσιδωτά, όπου αρκετοί μελετητές όπως ο J. Haldon και ο T. Kolias τα έχουν συνδέσει με τον αλυσιδωτό θώρακα. Τέλος, σύμφωνα με τον J. Haldon ο αλυσιδωτός θώρακας χρησιμοποιούνταν κατά κόρον στον βυζαντινό στρατό λόγω της ιδιομορφίας της κατασκευής του.

A medieval chain-mail cuirass from Iveron Monastery.

The present paper aims to present the chain-mail cuirass that is kept at Iveron Monastery, following the monastery's kind permission to document and study the object in question. The study of the chain-mail cuirass focuses on its typological characteristics and the materials used in its construction, information that will facilitate the identification and dating of the object.

In addition, the study also makes use of historical references to objects of this kind and their representations in art as comparative means, with an emphasis mainly on the archaeological evidence. According to tradition, this particular chain-mail cuirass is associated with the Byzantine general John Tornikios, who, according to P. Christou, founded Iveron Monastery in the late 10th century. The general John Tornikios was a scion of the great Tornikios family of Iberia, whose members, from the 10th century onwards, occupied high offices. Though already a monk, John Tornikios served in Basil II's successful military campaign against the rebel Bardas Skleros and the emperor gave him permission to keep some of the booty and to found the Monastery of Iveron in about the year 980.

According to archaeological evidence, the use of chain-mail cuirasses can be traced as far back as the 3rd century B.C. and appears to be connected with the Celts. This type of armour was also used by the Roman army, where it was known as *lorica hamata*, while it also formed the main body armour of the cataphracts of Sassanid Persia. In Byzantine historical literature, and more specifically in military treatises like the *Sylloge Tacticorum* and the *Tactica* of Leo VI the Wise, there are numerous references to 'lorikia alysidota', which many researchers, such as J. Haldon and T. Kolias, have linked with the chain-mail cuirass. Finally, according to J. Haldon, the chain-mail cuirass was used predominantly in the Byzantine army because of the peculiarity of its construction.

Όταν τα βέλη δεν είναι του πονηρού: η περίπτωση μιας δερμάτινης φαρέτρας από τον I.M.M. Βατοπεδίου.

Κατά τη διάρκεια εργασιών στο παλιό σκευοφυλάκιο της Μονής Βατοπεδίου, ανάμεσα σε άλλα βρέθηκε και μια δερμάτινη φαρέτρα με 60 βέλη. Η φαρέτρα είναι στον τύπο του γωρυτού, δηλαδή δέχεται και το τόξο στο εσωτερικό της, και χρονολογείται στον ύστερο 16ο και πρώιμο 17ο αι. με αρκετά παράλληλά της να προέρχονται από την α' πολιορκία πολιορκία της Βιέννης από τους Οθωμανούς. Ως εξάρτημα του τόξου η φαρέτρα αποτελούσε τμήμα της πολεμικής εξάρτυσης των Οθωμανών, οι οποίοι υπήρξαν δεινοί τοξότες συνεχίζοντας μια παράδοση στην τοξευτική των λαών της Ανατολής από την αρχαιότητα (Πέρσες, Ασσύριοι, Αιγύπτιοι, Μογγόλοι, Σκύθες). Η φαρέτρα δεν φέρει πολυτελή στοιχεία όπως η μετάλλινη επένδυση και πέραν ενός κεντημένου συμβόλου δεν έχει κάποιο άλλο διακοσμητικό στοιχείο. Τα βέλη, από καλάμινα στελέχη, φέρουν δύο τύπων αιχμές, ενώ διατηρούνται στοιχεία του φτερού που έφεραν στο ένα άκρο.

Η ερμηνεία της παρουσίας της φαρέτρας με τα βέλη παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον με προτάσεις που θα μπορούσαν να ισχύουν χωρίς όμως να μπορούν να επιβεβαιωθούν. Θα μπορούσε ως τμήμα του τόξου να είναι σε χρήση για αμυντικούς σκοπούς, όπως άλλωστε φανερώνουν και οι τοξικές θυρίδες στους πύργους των μονών. Λαμβάνοντας βέβαια υπόψη τον τόπο εύρεσης και το γεγονός ότι δεν βρέθηκε τόξο, θα μπορούσε να αποτελεί ένα ιδιαίτερο αφιέρωμα. Αναμφισβήτητα πάντως αποτελεί ένα σημαντικό και ιδιαίτερο εύρημα για τη Μονή αλλά και το Άγιο Όρος.

**When the shafts are not of the Evil One: The case of
a leather quiver from Vatopedi Monastery.**

During work on the old sacristy of Vatopedi Monastery, amongst other things, a leather quiver with 60 arrows was found. The quiver is of the gorytus type, i.e. it also holds the bow, and dates to the late 16th or early 17th century. Many similar types of quiver are known from the first Ottoman siege of Vienna. As an accessory for the bow, quivers formed part of the weaponry of the Ottomans, who were very skilful archers, continuing an age-old tradition amongst the peoples of the East (Persians, Assyrians, Egyptians, Mongols, Scythians). The quiver from Vatopedi lacks any luxurious features, such as a metal casing, and, apart from an embroidered symbol, has no other decorative features. The arrows, whose shafts are of reed, have two types of head, and preserve traces of the feathers they bore at one end.

The question of how this quiver and its arrows came into the possession of Vatopedi Monastery is of particular interest, and various explanations are possible, although there is no way of confirming their validity. As the accompaniment to a bow, it may have been used for defensive purposes, a theory that is supported by the existence of arrowslits in the towers of the Athonite monasteries. Of course, considering where it was found and the fact that it did not contain a bow, it might have been a special kind of offering. Whatever the case, without doubt it constitutes an important and unique find, both for the monastery and Mount Athos as a whole.

Τατιάνα Μπορίσοβα

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Ρωσικής Γλώσσας και Φιλολογίας και Σλαβικών Σπουδών, ΕΚΠΑ

Ο ρόλος της Μονής του Αγίου Παντελεήμονα στη διαμόρφωση της λατρείας του Αγίου Ιωάννου του Ρώσου (φιλολογική προσέγγιση).

Ο Άγιος Ιωάννης ο Ρώσος (1690 – 1730) αποτελεί παράδειγμα του νέου Αγίου της Ορθόδοξης Εκκλησίας η λατρεία του οποίου ξεπέρασε τα εθνικά και τα θρησκευτικά σύνορα. Γεννημένος στη Ρωσική Αυτοκρατορία, πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του αιχμάλωτος, μαρτύρησε και κοιμήθηκε στην Καππαδοκία της Μικρής Ασίας, όπου πρωτοεμφανίστηκε η λατρεία του. Σήμερα τα ιερά του λείψανα στο Προκόπι Εύβοιας αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα προσκυνήματα ολόκληρης της Ελλάδας, ενώ το δεξί του χέρι φυλάσσεται στην Ιερά Μονή του Αγίου Παντελεήμονα στον Άθω, όπου είχε μεταφερθεί το 1880 έπειτα από την παράκληση της εν λόγω Μονής. Τα γεγονότα που συνδέονται με αυτήν την δωρεά και με την ακόλουθη προώθηση της λατρείας του Αγίου Ιωάννου (λ.χ. η χρηματοδότηση εκ μέρους της Μονής του Αγ. Παντελεήμονα της οικοδόμησης του ναού προς τιμήν του Αγίου στο Προκόπι Καππαδοκίας) εξετάζονται στην παρούσα εισήγηση βάσει της ανάλυσης των κειμένων αφιερωμένων στον Άγιο στη ρωσική γλώσσα τα οποία συντάχτηκαν στη μονή στα τέλη του 19ου – αρχές του 20ου αι. Συγκεκριμένα εξετάζονται τα δημοσιευμένα και αδημοσίευτα κείμενα, τόσο πρωτότυπα όσο και μεταφρασμένα από τα Ελληνικά και τα Τουρκικά (Καραμανλίδικα) αγιολογικού και λατρευτικού (υμνογραφικού) περιεχομένου, συμπεριλαμβανομένων του Βίου του Αγίου, των περιγραφών των πρόσφατων θαυμάτων του, της αλληλογραφίας της Μονής με τους κατοίκους του Προκοπίου Καππαδοκίας, των προσευχών και τροπαρίων εις τον Άγιο αλλά και ολόκληρης της ακολουθίας του. Η συγκριτική ανάλυση αυτού του υλικού με την αντίστοιχη ελληνόφωνη παράδοση μας επιτρέπει να φτάσουμε σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με τον ρόλο που εκτέλεσε η Μονή του Αγίου Παντελεήμονα αλλά και συγκεκριμένα πρόσωπα από τη μοναστική κοινότητα στη διαμόρφωση της λατρείας του Αγίου Ιωάννη του Ρώσου στις ορθόδοξες κοινότητες της Μικράς Ασίας και στην Ελλάδα, αλλά και στην προώθηση της λατρείας του Αγίου στη γενέτειρά του χώρα στη Ρωσία.

**The role of St. Panteleimon Monastery in the formation of the cult
of St. John the Russian (a literary approach).**

St. John the Russian (1690 – 1730) is an example of a modern saint of the Orthodox Church whose cult has transcended national and religious boundaries. Born in the Russian Empire, St. John spent most of his life as a slave, eventually suffering martyrdom and death in Cappadocia, Asia Minor, where his cult first appeared. Today his holy relics at Prokopi on Euboea are one of the most important places of pilgrimage in the whole of Greece, while his right hand is kept in the Monastery of St. Panteleimon on Mount Athos, to which it was transferred in 1880 at the request of the said monastery. The events connected with this donation and the subsequent promotion of St. John's cult (e.g. the funding by St. Panteleimon Monastery of the construction of the church honouring the saint at Prokopi in Cappadocia) are examined in the present paper on the basis of an analysis of the Russian texts devoted to the saint that were written in the monastery in the late 19th and early 20th centuries. More specifically, the paper examines both published and unpublished texts of hagiographical and devotional (hymnographical) content, either original documents or translations into Greek or Turkish (Karamanli Turkish), including the saint's vita, descriptions of his recent miracles, the correspondence between St. Panteleimon Monastery and the inhabitants of Prokopi in Cappadocia, the prayers and hymns to the saint, and the whole of the service dedicated to him. A comparative analysis of this material with the corresponding tradition in the Greek language permits us to draw certain conclusions concerning the role played by St. Panteleimon Monastery and certain individuals in the monastic community in the formation of the cult of St. John the Russian both in the Orthodox communities of Asia Minor and in Greece, as well as the promotion of the cult in the saint's homeland, Russia.

Οι Αθωνικές Μονές ως Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου κατά την πρώιμη περίοδο του Αγιορειτικού καθεστώτος (10^{ος} αι. κ.ε.).

Το βυζαντινό δίκαιο γνώριζε στοιχειωδώς μεν την έννοια του νομικού προσώπου, σαφέστατα δε την διάκριση του δικαίου σε δημόσιο και ιδιωτικό δίκαιο. Είναι σπάνιες οι περιπτώσεις συστάσεως και λειτουργίας νομικών προσώπων στο βυζαντινό δίκαιο. Η πιό χαρακτηριστική είναι η σύσταση της κοινότητας των αθωνικών μονών ήδη κατά τον 10ο αι., αλλά και μιάς εκάστης αγιορειτικής μονής, για τις οποίες συναντούμε στα έγγραφα χαρακτηριστικώς την έκφραση "είς πρόσωπον τών μοναχών του Ἁθωνος" ή "είς πρόσωπον τών μοναχών...(της οικείας μονής)". Η ρύθμιση της περί ής πρόκειται εκάστοτε πράξεως αφορά όχι τα φυσικά πρόσωπα που παρίστανται κατά την διενέργειά της, αλλά το νομικό πρόσωπο της μονής ή κοινότητας, εκπροσωπούμενο κατά νόμο, ως αυτοτελής και διακριτός από τα φυσικά πρόσωπα φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων καθώς και των εννόμων αποτελεσμάτων της πράξεως.

Η πλέον επίσημη όμως εκδήλωση της αρχέτυπης αθωνικής κοινότητας, ως νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου, ήταν η σύμπραξη των εκπροσώπων της στο Τυπικό του Ιωάννη Τζιμισκή του 972, όπου ο βυζαντινός αυτοκράτορας αφενός και η κοινότητα αφετέρου, εμφανίζονται να συμβάλλονται ως φορείς ισοτίμου και ισοκύρου βουλήσεως, στον ουσιαστικώς δεύτερο και θεμελιωδέστερο καταστατικό χάρτη του Α.Ο., θέτοντες όλοι οι συμβαλλόμενοι ιδιοχείρως τις υπογραφές τους παρά πόδας του, καθαρώς συμβατικού χαρακτήρος, αυτοκρατορικού εγγράφου του Τράγου, πράγμα που αποτελεί *unicum* της βυζαντινής διπλωματικής. Παράλληλα αποδεικνύει τον ειδικό νομικό, πολιτειακό χαρακτήρα και την ξεχωριστή σημασία που αποκτούσε η πρωτόλεια αθωνική κοινότητα, ήδη από την μέση βυζαντινή περίοδο.

Η παράδοση της *de jure* αναγνώρισεως της κοινότητας και των αγιορειτικών μονών ως νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου στην βυζαντινή έννομη τάξη ήταν τόσο ισχυρή κι εδραιωμένη, ώστε επιρρέασε καταφανώς και την αναγνώρισή τους *de facto* και από την "μεταβυζαντινή" οθωμανική έννομη τάξη, ως διαρκούς και αμετάβλητου χαρακτήρα νομικών οντοτήτων, αυτοτελών και διακεκριμένων από τα φυσικά πρόσωπα των μοναχών τους, που όπως ήταν εύλογο υπέκειντο σε αναπόφευκτη μεταβολή, όπως αποβίωση ή αποχώρηση κλπ, με κρίσιμες νομικές συνέπειες εντεύθεν τον προσωποπαγή και παροδικό χαρακτήρα των συνιστώμενων δικαιωμάτων και ιδίως την υπεισέλευση του οθωμανικού δημοσίου στα δικαιώματα όπου αναφέρονταν φυσικά πρόσωπα κλπ.

Στις αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων και μάλιστα επί υποθέσεων όπου κρίνονται καίρια ζητήματα αστικών, εμπραγμάτων δικαιωμάτων επί αγιορειτικών κτημάτων και μετοχίων, και μάλιστα παλαιόφατων και κτιτορικών, παραγνωρίζεται σχεδόν κατά σύστημα το ζήτημα της νομικής προσωπικότητας των αγιορειτικών μονών, με άμεση νομική συνέπεια να συμπαρασύρονται και να φαλκιδεύονται τα συναφή ζητήματα σύστασης κυριότητας στο πρόσωπο εκάστης ενδιαφερόμενης μονής και κατοχύρωσης των δικαιωμάτων της.

The Athonite monasteries as legal entities of public law during the early period of the Athonite regime (10th century onwards).

While Byzantine law was clearly aware of the distinction between public and private law, it had only a rudimentary knowledge of the concept of the legal person or entity. In Byzantine law the constitution or operation of legal persons or entities is a rare phenomenon. The most characteristic case is that of the constitution of the community of Athonite monasteries in as early as the 10th century, or the constitution of individual Athonite monasteries, in respect of which the relevant documents often include the characteristic phrase '*eis prosopon ton monachon tou Athonos*', or '*eis prosopon ton monachon...* (of the monastery concerned)'. The provisions in deeds containing this phrase concern not the natural persons present at the execution of the deed but the legal person or entity of the monastery or community that is legally represented by them, as an independent body that is distinct from the natural persons and holds the rights and obligations pertaining to the deed and is subject to its legal effects.

However, the most formal expression of the archetypal Athonite community as a legal entity of public law was the collaboration of its representatives in John Tzimiskes' *Typikon* of 972, in which the Byzantine emperor on the one hand and the monastic community on the other appear as parties of equal will contracting what is, in effect, the second and most fundamental constitutional charter of Mount Athos, with each of the contracting parties signing his name at the bottom of the so-called *Tragos* (otherwise a purely conventional imperial document), making this a unique case in the history of Byzantine diplomacy. At the same time, this document shows the special legal and political character, as well as the unique importance, that the early Athonite community already possessed in the mid-Byzantine period.

The tradition of the de jure recognition of the community and its monasteries as a legal entity of public law in the Byzantine legal order was so firmly established that it evidently influenced their de facto recognition by the 'post-Byzantine' Ottoman legal order as legal entities of a permanent, unchanging character that were autonomous and distinct from the 'natural persons' of their monks, who, as was logical, were subject to inevitable changes, such as death or departure from the Mountain, which had crucial legal consequences in that the monks' constituted rights acquired a personal and impermanent character and the Ottoman state was able to exert control over those rights that concerned natural persons.

In Greek court decisions, and particularly in cases adjudicating crucial questions concerning urban property rights over Athonite estates and dependencies, and particularly those of an ancient ktetorial kind, the question of the legal personality of the Athonite monasteries is almost systematically ignored, which has the direct effect of undermining issues relating to the establishment of ownership in the entity of any monastery involved in legal matters and the safeguarding of its rights.

Γεώργιος Οικονομίδης

Ξυλογλύπτης

Το νέο τέμπλο στο αναπαλαιωθέν παρεκκλήσιο του Αγίου Αντωνίου του Μεγάλου στη Σκήτη του Αγίου Ανδρέου των Καρυών (παρουσίαση της μελέτης και κατασκευής).

Στην θέση όπου σήμερα βρίσκεται η Ιερά Σκήτη Αποστόλου Ανδρέα (και όπου παλαιότερα υπήρχε η Ιερά Μονή Ξύστρου) αναφέρεται από το 1614 το Κελλί του Αγίου Αντωνίου του Μεγάλου όπου είχαν εγκαταβιώσει ο αποσυρθείς Πατριάρχης Κων/πόλεως Αθανάσιος Γ΄ ο Πατελάρος (που ανακαίνισε το κτίριο και τον Ναό) και μετά το 1761 ο επίσης παραιτηθείς Πατριάρχης Σεραφείμ Β΄, ο οποίος και το διεύρυνε σε κτίσματα, οπότε και ονομάζεται πλέον «Σεράϊ».

Τον 1958 πυρκαγιά κατέστρεψε την Δυτική πλευρά της Σκήτης δημιουργώντας πολλές ζημιές και στο παρεκκλήσι του Αγίου Αντωνίου καταστρέφοντας το εσωτερικό του.

Την τελευταία δεκαετία στα πλαίσια της αποκατάστασης του Ναού, εντάχθηκε και η επανακατασκευή του τέμπλου, μετά από σχετική μελέτη.

Η έλλειψη φωτογραφιών από το εσωτερικό του Ναού (πέραν μόνο μίας από την εσωτερική δυτική πλευρά), οδήγησαν στην ευρύτερη αναζήτηση και άλλων πηγών.

Στη μελέτη του Μιλτιάδη Πολυβίου: «ο Ναός του Πατριάρχη Σεραφείμ του Β΄ στη σκήτη του Αγ. Ανδρέου των Καρυών» αναφέρεται ότι ο κατασκευαστής του ναϊδρίου (που ήταν και μοναχός) έχτισε λίγο αργότερα και το Ιερό Κελλί του Αγίου Ευσταθίου στα Καυσοκαλύβια.

Η επιτόπια επίσκεψη φανέρωσε έναν πανομοιότυπο σχεδόν Ναό με τέμπλο της ίδιας εποχής, οπότε πιθανολογήθηκε ότι κάτι παρόμοιο θα πρέπει να υπήρχε και στο Σεράϊ.

Το πολύ σημαντικό αυτό στοιχείο οδήγησε στη τελική διαμόρφωση της νέας κατασκευής βάσει των παρακάτω σκέψεων:

-το νέο τέμπλο θα πρέπει να αντιγράφει το παλαιό των Καυσοκαλυβίων μια και είναι η μοναδική και πιο αξιόπιστη ιστορική και καλλιτεχνική παραπομπή, προσαρμοζόμενο φυσικά στον χώρο του παρεκκλησίου του Αγίου Αντωνίου.

-δεν θα πρέπει να αποτελεί μουσειακό αντίγραφο, αλλά να πιστοποιεί το σύγχρονο της κατασκευής του, κάτι που θα επιτευχθεί με μικρές αλλαγές στην μορφολογία σκαλισμάτων, πιο σωστά σχεδιασμένα και σκαλιστικά φιλοτεχνημένα, καθώς και με περιορισμένα επιπρόσθετα καλλιτεχνικά μοτίβα.

Για τα νέα σχέδια έγινε μελέτη και άλλων αγιορείτικων τέμπλων της ίδιας εποχής, στοιχεία των οποίων αφού ενοποιήθηκαν σχεδιαστικά, εντάχθηκαν στη νέα κατασκευή. Βασική παραπομπή ήταν τα Βατοπαιδινά τέμπλα των παρεκκλησίων του Αποστόλου Ανδρέα και Αγίας Ζώνης καθώς και της Σκήτης του Αγίου Δημητρίου (όλα με ανέλπιστα ομοειδή στοιχεία).

Για την πληρέστερη σχεδιαστική αποτύπωση των σκαλιστικών μοτίβων του τέμπλου των Καυσοκαλυβίων - και λόγω της ιδιαιτερότητας του εγχειρήματος - αποφασίστηκε να γίνει η καταγραφή του με σύγχρονες τεχνικές μεθόδους (τρισδιάσταση καταγραφή με scanner που δίνει την δυνατότητα καλύτερης και με περισσότερες λεπτομέρειες αποτύπωση των σκαλιστικών λεπτομερειών).

Με την αποπεράτωση και τοποθέτηση του έργου φάνηκε ότι η νέα κατασκευή ταιριάζει στον χώρο όχι μόνο διακοσμητικά αλλά κυρίως ιστορικά και καλλιτεχνικά, ενώ παράλληλα

τον ολοκληρώνει με την ιδιαίτερη συμβολική και λειτουργική αξία που έχει το τέμπλο στον Ορθόδοξο Ιερό Ναό. Τόσο οι γενικές αναλογίες όσο και τα επιμέρους καλλιτεχνικά στοιχεία έδειξαν ότι η γενική συλλογιστική μας ήταν αυτή που έπρεπε και άρμοζε στον χώρο.

The new templon in the restored Chapel of St. Anthony the Great at the Skete of St. Andrew, Karyes (a presentation of the study and construction).

On the site where the Skete of St. Andrew now stands (and where the Monastery of Xistrou once stood), the written sources mention the existence in 1614 of the Cell of St. Anthony the Great, in which the retired Patriarch of Constantinople, Athanasios III Patelaros, had lived (and renovated the building and its church), as well as the presence, in 1761, of Seraphim II, also a retired Patriarch of Constantinople, who enlarged the Cell, which then came to be called the 'Serai'.

In 1958 a fire destroyed the west wing of the Skete, also causing extensive damage to the Chapel of St. Anthony the Great and gutting its interior.

During the last decade, as part of the restoration of the chapel, the templon has been reconstructed, following the completion of a relevant study.

The lack of photographs of the interior of the chapel (except for one photograph showing the internal west side) led to a search for other sources that might provide more information.

In the study by Miltiades Polyvios entitled 'The Church of Patriarch Seraphim II at the Skete of St. Andrew in Karyes', it is mentioned that the builder of the chapel (who was also a monk) also constructed the Cell of St. Eustathios at Kafsokalyvia a little while later.

An on-site investigation revealed an almost identical chapel with a templon dating from the same period, leading to the conclusion that a similar templon very probably existed at the Serai.

This very important discovery led to the final design of the new structure, on the basis of the following considerations:

- the new templon should replicate the old one at Kafsokalyvia since it constitutes the only and most reliable historical and artistic source, though of course the new structure should be adapted to the dimensions of St. Anthony's Chapel;
- it should not be a museum copy but should rather reflect the contemporary character of its construction, something which could be achieved by making small changes in the forms of the carvings, which should be more correctly designed and executed, and also by making use of a limited number of additional artistic motifs.

In order to formulate the new design, a study was made of other Athonite templa from the same period, and elements selected from these, after being arranged in a unified design, were incorporated in the new structure. The basic models were the templa in the Chapels of St. Andrew and the Holy Girdle at Vatopedi Monastery, and also that at the Skete of St. Demetrios (all with unexpectedly similar features).

For a fuller reproduction of the carved motifs on the templon at Kafsokalyvia – and owing to the extraordinary nature of the venture – it was decided that the details should be recorded with the aid of modern technical methods (three-dimensional recording with a scanner, which enabled us to make a better and more detailed reproduction of the details of the carvings).

Once the new templon had been completed and installed, it was evident that it sat well in the space it had been designed for, not only in a decorative sense but mainly in an historical and artistic one, while also adding the special symbolic and liturgical value that templa have in Orthodox churches. Both the general proportions and the individual artistic features of the structure showed that our general thinking had been correct and was appropriate for the site in question.

**Εικόνα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στη Μονή Βατοπεδίου. Η εξέλιξη μιας μακράς
εικονογραφικής παράδοσης στην Ανατολή και τη Δύση.**

Ανάμεσα στις δημοσίευτες φορητές εικόνες της Μονής Βατοπεδίου συγκαταλέγεται μία μεγάλων διαστάσεων δεσποτική εικόνα που βρίσκεται στο τέμπλο του παρεκκλησίου της Παραμυθίας. Εικονίζεται ολόσωμος ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος πτερωτός με σταυροφόρο ράβδο στο αριστερό χέρι, γύρω από την οποία περιελίσσεται λεπτό ενεπίγραφο ειλητό με την φράση "ΙΔΕ Ο ΑΜΝΟC ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ Ο ΑΙΡΟΝ · Τ(ΗΝ) ΑΜΑΡΤΗ(ΑΝ) ΤΟΥ ΚΟCΜΟΥ·". Στην ίδια παλάμη στηρίζει δίσκο με τη μορφή του Χριστού, προς τον οποίο δείχνει με τον δείκτη του δεξιού χεριού.

Στην ανάπτυξη του κειμένου σχολιάζεται και αναλύεται ο δημιουργικός συνδυασμός ποικίλων εικονογραφικών χαρακτηριστικών και τύπων που παραπέμπουν σε αρχαιότερα πρότυπα, ορισμένα από τα οποία έλκουν την καταγωγή τους ήδη από τον 7ο αιώνα. Διαμορφώνεται, έτσι, η βάση για τη συζήτηση της εφαρμογής μιας μακράς παράδοσης στην εικονογραφία του Προδρόμου με συναντώμενες ατραπούς στην εικονογραφία της Ανατολής και της Δύσης και σε ποικίλες παραλλαγές, οι οποίες έλκουν την καταγωγή τους από την πρωτοβυζαντινή ζωγραφική και συσχετίζονται με σχετικά εξηγητικά κείμενα για τον ρόλο του Προδρόμου στη μαρτυρία του για τον Χριστό με συγκεκριμένη σωτηριολογική και εσχατολογική φόρτιση.

Επιπλέον, ερμηνεύεται ο συγκεκρισμός επιμέρους τυπολογικών στοιχείων και μοτίβων που εμφανίζονται στην πρωτοβυζαντινή περίοδο, διατρέχουν τη μεσοβυζαντινή ζωγραφική, εμπλουτίζονται στην παλαιολόγεια και καταλήγουν στον γόνιμο διάλογο των ιταλοκρητικών εικόνων του 15ου και του 16ου αιώνα. Εν τέλει, αυτά εκφράζονται εκλεκτικιστικά μέσα από τις ωσμωτικές τάσεις της μεταβυζαντινής αθωνικής παράδοσης, άλλοτε με τη μορφή αντιδανείων, και διαμέσου των επικρατούντων τρόπων της κρητικής σχολής στο πλάσιμο και το χρωματολόγιο. Προσέτι ο εμφανής μανιερισμός και η διακοσμητικότητα στις λεπτομέρειες της παράστασης κατατάσσουν την εικόνα στην τοπική αγιορείτικη παραγωγή του δεύτερου μισού του 17ου αιώνα. Ο ανώνυμος ζωγράφος της εικόνας προτείνεται να καταταγεί στους δημιουργικούς γνώστες των παλαιότερων προτύπων.

An icon of St. John the Forerunner at Vatopedi Monastery: The development of a long iconographical tradition both in the East and the West.

Amongst the unpublished portable icons at Vatopedi Monastery there is a large despotic icon that lies on the tempon of the chapel dedicated to the Theotokos Paramythia. It bears a full-length depiction of the winged St. John the Forerunner holding a cross-tipped staff in his left hand, around which curls a slender scroll inscribed with the phrase "ΙΔΕ Ο ΑΜΝΟC ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ Ο ΑΙΡΩΝ · Τ(ΗΝ) ΑΜΑΡΤΙΑΝ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ·" ('Behold the Lamb of God who takes away the sin of the world'). In the same palm he holds a disk containing the figure of Christ, at which he points with the index finger of his right hand.

My paper on this icon discusses and analyses the creative combination of a variety of iconographic features and types that are reminiscent of older models, some of which date as far back as the 7th century. This forms the basis for a discussion about the application of a long tradition in the iconography of the Forerunner, with cross-influences in Eastern and Western iconography and in a number of different variations which have their origins in early Byzantine painting and are connected with relevant hermeneutical texts on the role of the Forerunner as a witness to Christ, with specific soteriological and eschatological connotations.

In addition, the paper seeks to provide an interpretation of the fusion of individual typological features and motifs that appear in the early Byzantine period, run through Middle Byzantine painting, are enriched during the Palaiologan era, and eventually contribute to the fertile dialogue that takes place in the Italo-Cretan icons of the 15th and 16th centuries. Finally, these features and motifs find eclectic expression in the osmotic tendencies of the post-Byzantine Athonite tradition, sometimes in the form of anti-loans, and through the prevailing modelling and colouring techniques of the Cretan School. Furthermore, the obvious mannerism and the decorative tendency in the details of the representation suggest that the icon is the creation of a local Athonite workshop of the second half of the 17th century. The anonymous painter of the icon was evidently a creative connoisseur of older models.

Πατάπιος μοναχός Καυσοκαλυβίτης

Δρ Θεολογίας Α.Π.Θ., Βιβλιοθηκάριος Σκήτης Καυσοκαλυβίων

Ξυλόγλυπτα τέμπλα, προσκυνητάρια καί έργα μικροξυλογλυπτικής στη Σκήτη Καυσοκαλυβίων (18ος – μέσα 19ου αι.). Μία πρώτη παρουσίαση.

Σέ έναν τόπο ὅπως τὸ Ἅγιον Ὅρος, πού, κατὰ κοινή ὁμολογία, βρίσκονται τεθησαυρισμένα τὰ σημαντικότερα ἔργα ὀρθόδοξης χριστιανικῆς τέχνης ἀπὸ τὸν 10ο ὡς καὶ τὸν 21ο αἰώνα, δὲν θὰ μπορούσε παρὰ νὰ ἀντιπροσωπεύεται ἐπαξίως καὶ ἡ τέχνη τῆς Ξυλογλυπτικῆς. Ὡς μικρὴ συμβολή στὴ μελέτη τῆς Ξυλογλυπτικῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους κατὰ τὸν 18ο μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ἃς θεωρηθεῖ ἡ παρούσα εἰσήγηση, ἡ ὁποία εὐελπιστοῦμε νὰ ἀποτελέσει ἐφαλτήριο γιὰ μία περισσότερο ὁλοκληρωμένη συνθετικὴ παρουσίαση ἀπὸ εἰδικότερους ἀπὸ ἐμᾶς μελετητές.

Τὴν περίοδο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου ὡς καὶ τὸ πρῶτο μισό τοῦ 20οῦ αἰ. ἀσκήθηκαν στὴ Σκήτη Ἁγίας Τριάδος τῶν Καυσοκαλυβίων μοναχοί, ἐκ τῶν ὁποίων ὀρισμένοι καλλιέργησαν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωγραφικὴ μέσα ἀπὸ τὴν ὀργάνωση πολὺ παραγωγικῶν εἰκονογραφικῶν ἐργαστηρίων, ἐνῶ ἄλλοι ἐπιδόθηκαν στὴ δημιουργία ἔργων ξυλογλυπτικῆς μὲ ἀναγνωρισμένες καλλιτεχνικὲς ἀξιώσεις, καθιστώντας τὰ Καυσοκαλύβια τὸ σημαντικότερο κέντρο παραγωγῆς ἔργων μικροξυλογλυπτικῆς στὸν Ἅθωνα. Δημιούργησαν ἔργα ἀπαράμιλλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, σύμφωνα μὲ τίς ἐκτιμήσεις τῶν συγχρόνων τους, τῶν ὁποίων ἐξαιρετικὰ δείγματα σώζονται σὲ ἀρκετὰ ἀθωνικά καθιδρύματα, ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικόν, ἀφοῦ τὰ ἔργα τῶν Καυσοκαλυβιτῶν ξυλογλυπτῶν ἦταν περιζήτητα. Πρόκειται ὀρισμένες φορές γιὰ πολυπρόσωπες συνθέσεις μὲ ἰσορροπημένες ἀναλογίες καὶ πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τῆς προοπτικῆς, ἀκρίβεια τοῦ σχεδίου καὶ τῆς γραμμῆς, λεπτὴ ἐπεξεργασία, πλαστικότητα, ἰσορροπημένες ἀναλογίες τῶν μορφῶν.

Ὡστόσο, ἡ συνάντηση τῶν πατέρων τῆς πλέον ἀπομακρυσμένης αὐτῆς ἀγιορειτικῆς Σκήτης μὲ τὴν ξυλογλυπτικὴ τέχνη ἔχει τίς ἀπαρχές της ἀρκετὰ πρὶν τὴν προαναφερόμενη περίοδο. Ἔτσι, στὰ Καυσοκαλύβια παρατηρεῖται μεγάλη ἀνθησις στὴν Ξυλογλυπτικὴ, ἀνάλογη μὲ τὴν ἀκμὴ τῆς Ζωγραφικῆς ἥδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 18ου αἰώνα. Τόσο τὸ Κυριακόν, τὸν κεντρικόν δηλαδὴ ναὸ τῆς Σκήτης, ὅσο καὶ τὰ παρεκκλήσια τῶν ἐπιμέρους Καλυβῶν-ἡσυχαστηρίων κοσμοῦσαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ κοσμοῦν ἐξαιρετικῆς τέχνης ξυλόγλυπτα ἔργα μεγάλης κλίμακας (τέμπλα, προσκυνητάρια κ.ἄ.) καθὼς καὶ ἔργα μικροξυλογλυπτικῆς, πού φιλοτεχνήθηκαν κατὰ τὴν περίοδο αὐτή.

Στὴν εἰσήγηση αὕτη παρουσιάζονται γιὰ πρώτη φορὰ α) Τὸ τέμπλο τοῦ κοιμητηριακοῦ ναοῦ τῆς Σκήτης (α' τέταρτο 18ου αἰ.) β) Δύο ἐπιστύλια τέμπλου τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ., πού προέρχονται ἀπὸ τὰ παλαιότερα Κυριακά τῆς Σκήτης γ) Τὸ τέμπλο, τὸ κουβούκλιο τῆς Ἁγίας Τραπέζης καθὼς καὶ τὰ προσκυνητάρια τοῦ σημερινοῦ Κυριακοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος (β' μισό 18ου αἰ.) δ) Τὰ τέμπλα ἐπιμέρους Καλυβῶν τῆς Σκήτης (Ἀγ. Ακακίου, Ἀγ. Εὐσταθίου, Ἀγ. Ἰωάννου Θεολόγου, Ἀγ. Παντελεήμονος, Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου κ.ἄ.). Στὴ Σκήτη τῶν Καυσοκαλυβίων, πού μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὁλόκληρη ἓνα ἀνοικτὸ μουσεῖο μεταβυζαντινῆς καὶ νεότερης ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, συναντᾶ κανεὶς μεγάλη ποικιλομορφία στὰ τέμπλα, τὰ ὁποῖα κοσμοῦν τὰ παρεκκλήσια τῶν ἐπιμέρους Καλυβῶν τῆς, τόσο ἐκείνων πού ἰδρύθηκαν τὸν 18ο αἰ. ὅσο καὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖες ἰδρύθηκαν τὸν 19ο αἰ. Ἡ τεχνικὴ, συνήθως εἶναι διάτρητη καὶ ἡ διακόσμηση, ἂν καὶ ἔχει ἀφομοιώσει σὲ μεγάλο βαθμὸ στοιχεῖα μπαρόκ, συνίσταται καὶ ἀπὸ ἄνθη, καρπούς, ἐλισσόμενους βλαστούς, συστρεφόμενα φύλλα ἄκανθας, ψευδοθυρεοὺς, ἀνθέμια, πουλιά, δράκους καὶ φίδια ἐνῶ ὀρισμένες φορές ἡ ξυλογλυπτικὴ στρέφεται σὲ πιὸ φυσιοκρατικὴ ἀπόδοση τῶν θεμάτων. Ἐπιπροσθέτως, γίνεται μία πρώτη παρουσίαση ἔργων μικροξυλογλυπτικῆς, κυρίως Σταυροὶ εὐλογίας καὶ Ἀγιασματάρια, ἀπὸ τὴ μικρὴ, πλὴν

αξιόλογη συλλογή κειμηλίων τοῦ Σκευοφυλακίου τῆς Σκῆτης, τὰ ὁποῖα ὑπηρέτησαν ἐπὶ αἰῶνες τὶς λατρευτικὲς ἀνάγκες τῶν πατέρων.

Πρόκειται γιὰ ἀδημοσίευτα ἔργα ὑψηλῆς ἐκκλησιαστικῆς ξυλογλυπτικῆς τέχνης, ποὺ εἶχαν ἐνώπιόν τους καθημερινὰ οἱ Καυσοκαλυβῖτες πατέρες τῆς νεότερης περιόδου, καὶ τὰ ὁποῖα ἀναμφίβολα ἀετέλεσαν πηγὴ ἔμπνευσης γιὰ τόσο γιὰ ἐκείνους ποὺ ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἐξοπλίσουν τοὺς νεόκτιστους ναοὺς τῶν Καλυβῶν τους μὲ ξύλινη σκευὴ (τέμπλα, προσκυνητάρια) ὅσο καὶ γιὰ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐπιλέξει τὴν Ξυλογλυπτικὴ ὡς ἐργόχειρό τους.

Monk Patapios of Kafsokalyvia

Dr. of Theology, Aristotle University of Thessaloniki / Librarian at the Skete of Kafsokalyvia

Carved wooden templa, icon-stands and miniature wood carvings at the Skete of Kafsokalyvia (18th - mid-19th cent.): An initial presentation.

In a place like Mount Athos, which, by common consent, holds the most important works of Orthodox Christian art to have been created between the 10th and 21st centuries, there is no way that the art of woodcarving could not be well represented. I hope that the present paper will serve as a small contribution to the study of woodcarving on Mount Athos during the 18th and first half of the 19th century, one that might lead to a fuller synthetic presentation by more specialised researchers than myself.

In the late 19th and the first half of the 20th century some of the monks who lived at the Skete of the Holy Trinity at Kafsokalyvia cultivated the art of ecclesiastical painting by setting up a number of very productive icon-painter's workshops, while others devoted themselves to creating wood carvings of what has been acknowledged to be a high artistic standard, making Kafsokalyvia the most important centre for the production of miniature wood carvings on Mount Athos. In the opinion of their contemporaries, these monks created works of unparalleled artistic merit, outstanding examples of which survive in many Athonite foundations, as well as in the rest of Greece and abroad, since the products of the Kafsokalyvia wood carvers were highly sought after. Some of them are multifaceted compositions with balanced proportions that display a faithful application of the rules of perspective, precision of drawing and line, fine workmanship and plasticity.

However, the acquaintanceship of the fathers of this remotest of all Athonite sketes with the art of wood carving goes back a good deal further than the period mentioned above. Thus, the art of woodcarving, like that of painting, was already thriving at Kafsokalyvia in the early 18th century. Both the kyriakon (the Skete's central church) and the chapels of the individual hut-like hermitages were adorned, and continue to be adorned, by large-scale wood carvings of superb artistry (templa, icon-stands etc.), as well as miniature wood carvings that were created during this period.

In this paper the following works will be presented for the first time: 1) the tempon of the Skete's cemetery church (1st quarter of the 18th cent.); 2) two tempon epistyles of the early 18th century from the Skete's older kyriaka; 3) the tempon, altar canopy and icon-stands in the present Kyriakon of the Holy Trinity (2nd half of the 18th cent.); 4) the templa of individual hermitages at the Skete (those of St. Akakios, St. Eustathios, St. John the Theologian, St. Panteleimon, the Annunciation of the Virgin Mary etc.). At the Skete of Kafsokalyvia, which, as a whole, can be viewed as an open museum of post-Byzantine and modern ecclesiastical art, one can find a great variety in the templa that adorn the chapels of the hermitages – both those founded in the 18th century and also those established later, in the 19th century. The technique used is predominantly the perforated technique, while the decoration, although it has assimilated many baroque elements, consists of flowers, fruits, coiling tendrils, twisting acanthus leaves, pseudo-escutcheons, palmettes, birds, dragons and snakes, while sometimes the carvings adopt a more naturalistic rendering of the subjects.

The paper also presents, for the first time, a range of miniature wood carvings, mainly in the form of benediction crosses and stoups, from the small though notable collection of treasures held in the Skete's sacristy, which for centuries have served the fathers' liturgical needs.

These unpublished high-quality ecclesiastical wood carvings, which were used on a daily basis by the fathers of Kafsokalyvia in recent centuries, undoubtedly served as a source of inspiration not only for those who wished to equip the newly-built churches of their hermitages with wooden fittings (templa, icon-stands) but also for those who had chosen wood carving as their handicraft.

**«Βιβλίον άνεωγμένον». Συντήρηση ελληνικών χειρογράφων της Ιεράς Μονής
Ξηροποτάμου: μεθοδολογία, παρουσίαση και ανάλυση επεμβάσεων.**

Η Ιερά Μονή Ξηροποτάμου αποφάσισε τον Δεκέμβριο του 2010 την εκτέλεση υποστηρικτικής συντηρήσεως (sustainable conservation) επί των χειρογράφων (α' φάσις) και των παλαιτύπων της (β' φάσις).

Στην παρούσα ανακοίνωση περιγράφονται η μεθοδολογία καταγραφής και οι εργασίες υποστηρικτικής συντηρήσεως (sustainable conservation) επί 143 χειρογράφων της α' φάσεως· συγκεκριμένα (κατά χρονολογική σειρά): 1 του 16ου αι., 5 του 17ου αι., 38 του 18ου αι., 60 του 19ου αι. και 39 του 20ου αι.

Τα χειρόγραφα αυτά προέρχονται από ανευρέσεις και νέες προσκτήσεις μετά τις καταλογογραφήσεις του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αι. και τώρα περιέχονται στον νέο συμπληρωματικό κατάλογο των ελληνικών χειρογράφων της ιεράς μονής Ξηροποτάμου Αγίου Όρους (426-557).

Η Ιερά Μονή έκρινε σκόπιμο να αρχίσει τις εργασίες της α' φάσεως με την παραπάνω ομάδα των χειρογράφων, για τον λόγο ότι αποτελούσαν μία αυτοτελή ομάδα ως ακαταλογογράφητα και, όπως αποδείχθηκε από την συνολική καταγραφή της κατάστασής τους, απαιτούσαν λιγότερο χρόνο και ομογενή υλικά συντηρήσεως. Έτσι, υιοθετήθηκε η αρχή της μετάβασης από το πιο "ευπρόσιτο" προς το πιο "δυσπρόσιτο" ως προς τις απαιτήσεις αντικείμενο. Αυτός είναι ο λόγος που, στην παρούσα φάση, τέθηκαν εντός ειδικού πλαισίου συντηρήσεως τα περγαμηνά χειρόγραφα, καθώς η συντήρηση της περγαμηνής απαιτεί ειδική δομή εργαστηρίου από άποψη κατανομής χώρου, υλικών και εργαλείων και έχει ιδιαίτερες απαιτήσεις χρόνου σε σύγκριση με τη συντήρηση χαρτιού.

Στο πλαίσιο της ανακοίνωσης παρουσιάζονται και αναλύονται δειγματοληπτικά επιλεγμένες πρωτότυπες και πρότυπες επεμβάσεις υποστηρικτικής συντηρήσεως, οι οποίες σε όλα τα στάδια, από την αρχή της σύλληψης τους έως την υλοποίησή τους εκτελέστηκαν αυστηρά με γνώμονα την ιστορία, τις τοπογεωγραφικές συνθήκες και την ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου ιερού καθιδρύματος, και έχουν σκοπό να ευαισθητοποιήσουν το ευρύ κοινό ως προς την αξία και τον τρόπο προσέγγισης της συντηρήσεως των βιβλίων. Παράλληλα δε, μπορούν να αποτελέσουν έναυσμα παραγωγικού διαλόγου μεταξύ των συντηρητών βιβλίου ως προς την επιλογή και εφαρμογή επεμβάσεων συντηρήσεως συνυφασμένων προς τις ιδιαίτερες ιστορικές απαιτήσεις και συνθήκες των Μονών, όπως υπαγορεύει η υπερχλιετής αδιάκοπη παρουσία τους μέσα στον χρόνο.

“Open Book”. The conservation of Greek manuscripts at the Monastery of Xeropotamou: Methodology, presentation and analysis of the interventions.

In December 2010 the Monastery of Xeropotamou on Mount Athos decided to undertake a programme of sustainable conservation on its manuscripts (1st phase) and incunabula (2nd phase).

The present paper describes the documentation methodology that was used, and the work that was carried out, in the sustainable conservation of 143 manuscripts in the 1st phase, more specifically (in chronological order): 1 from the 16th century; 5 from the 17th century; 38 from the 18th century; 60 from the 19th century, and 39 from the 20th century.

These manuscripts constitute new acquisitions and finds that have been made since the cataloguing of the monastery's holdings in the late 19th and early 20th centuries, and are now included in the new supplementary catalogue of Greek manuscripts in the possession of Xeropotamou Monastery (426-557).

The monastery deemed it expedient to commence work on the first phase with the above group of manuscripts because they formed an autonomous group of uncatalogued codices and, as was shown by the overall documentation of their state, their conservation required less time and similar materials. Thus, the approach was adopted of beginning with the manuscripts which, in terms of their requirements, were the easiest to deal with, and then moving on to the more exacting ones. This is the reason why, in the present phase, the parchment manuscripts have been placed in a special category, for the conservation of parchment requires a special type of laboratory in terms of space, materials and tools and takes longer than the conservation of paper.

The paper will also present and analyse a sample of original and standard sustainable conservation interventions which, through all phases of the project, from the moment of their conception to their eventual implementation, were carried out with a strict respect for the history, topogeographical conditions and unique characteristics of Xeropotamou Monastery, and are intended to raise public awareness of the value and different ways of approaching the conservation of books. At the same time, these interventions may spark a fruitful dialogue between book conservators regarding the selection and application of conservation interventions in accordance with the special historical conditions and requirements of the monasteries, as their long and continuous history deserves.

Τεχνικές δόμησης, κατεργασίας και διακόσμησης των ξυλοκατασκευών σε οικοδομήματα του Αγίου Όρους – αναγνώριση και χρονολογική κατάταξη.

Οι ξυλοκατασκευές σε κτίρια του Αγίου Όρους παρουσιάζουν σημαντικό ενδιαφέρον ως προς τον τρόπο και την τεχνολογία της κατεργασίας τους, της ενσωμάτωσής τους στο οικοδομικό σύνολο, αλλά και ως προς την τελική εμφάνισή τους, που διαχρονικά παρουσιάζει διαφοροποιήσεις.

Το ξύλο είναι υλικό εύκολα κατεργάσιμο με σχετικά απλά εργαλεία και γύρω απ' την αξιοποίησή του αναπτύχθηκε μια σπουδαία τεχνογνωσία από αρχαιοτάτων χρόνων, εξελίχθηκε σε κατασκευαστική επιστήμη (ναυπηγική και οικοδομική), που, όμως παρήκμασε και σταδιακά εκλείπει. Έτσι, η ιχνηλασία των παραδοσιακών τρόπων είναι πλέον ο μόνος δρόμος για την προσέγγισή της.

Το Άγιον Όρος διέσωσε δια μέσου των αιώνων σημαντικά δείγματα ξυλόπηκτων συστημάτων, με αναγνωρίσιμα ίχνη τόσο της κατεργασίας τους, όσο και της λογικής, της τεχνογνωσίας και της αισθητικής ολοκλήρωσής τους. Μέσω αυτών των στοιχείων επιχειρείται η ανάγνωση των τεχνικών παραμέτρων, που αποκαθιστούν μέρος αυτής της τεχνολογίας, καθώς και μια εξελικτική κατάταξή τους στο χρόνο.

Σ' ό,τι αφορά την οικοδομική, η ξυλεία δρυός έχει την πρωτοκαθεδρία, κυρίως στην κατασκευή κιόνων, αλλά και δοκών, καθώς εμφανίζει σημαντική αντοχή και είναι καλά κατεργάσιμη με τον πέλεκυ, επιτρέποντας τη λάξευση μικρών και ευκρινών λεπτομερειών.

Η ξυλεία της καστανιάς, ισχυρά ανθεκτική σε πολλών ειδών διαβρώσεις, χρησιμοποιήθηκε σε πασσαλώσεις, αλλά και σε λειτουργία εφελκυσμού.

Σε περιπτώσεις πολύ μεγάλων ανοιγμάτων χρησιμοποιήθηκε ξυλεία ευθύκορμης ελάτης, που παρέχει μήκη της τάξης των 12 μέτρων και μέση διατομή διαμέτρου άνω των 25 εκ., παρά το μειονέκτημα της διαβρωσιμότητας.

Κατά την υλοτομία για να μετακινηθούν οι κορμοί για φόρτωση, ή στο εργοτάξιο, στο άνω άκρο του κορμού τους δημιουργείται οπή (ή περιμετρική εγκοπή) για πρόσδεση του σχοινιού, που θα σύρει το ζώο.

Σε δεύτερο επίπεδο γίνονταν η γενική μόρφωση του κάθε επιμέρους στοιχείου με τον πέλεκυ. Εντοπίζεται κυρίως σε εμφανείς κατασκευές μικρών διατομών, όπως συστοιχίες κιόνων, που συνοδεύονται και με λαξευτές διακοσμήσεις των επιμέρους στοιχείων τους και των ακμών τους.

Μόρφωση με τον πέλεκυ ή με το σκεπάρνι εμφανίζεται επίσης σε περιπτώσεις σανίδων, κυρίως μεγάλου πλάτους. Για πολυτελέστερες διαμορφώσεις επεξεργάζονταν σανίδες με πρίση: Το ξύλο, πλάτους 12 ως 20 εκ και μήκους της τάξης του 1,30μ. και ως 1,80μ., πριονίζονταν κατά το μεγαλύτερο μήκος του με πολλαπλό πρίονι και παρείχε σανίδες πάχους περίπου 4 εκ., συνδεδεμένες στο απριόνιστο άκρο τους για διευκόλυνση της μεταφοράς και αποθήκευσης.

Η μόρφωση φουρουσιών και κεφαλοκόλωνων σε κατασκευές του 16ου αι. φαίνεται να είναι βασισμένη σε μια εργοταξιακή λογική, όσον αφορά στην εξοικονόμηση περίπου 30% κόπου, εργασίας και υλικού κατά την κατασκευή σαγμάτων (κεφαλοκόλωνων) μεγάλης διατομής για την παραλαβή μεγάλων φορτίων.

Οι μεταγενέστερες του 16ου αι διακοσμήσεις των απολήξεων των ξύλινων στοιχείων επαναφέρουν με διαφοροποιήσεις ανάγλυφα στοιχεία μορφολογικά καταξιωμένα, που κυρίως κινούνται στη λογική της γλυπτικής μόρφωσης του άκρου στον τύπο του κυματίου. Ωστόσο, μια κατηγορία, που η εμφάνισή της σπανίζει, εμφανίζει μια ζωηρά διακοσμητική διάθεση με πληθώρα σχημάτων και εγχοπών γεωμετρικής αντίληψης, που με την τακτή επανάληψή τους παράγουν ένα πάλλοντα ρυθμό.

Construction, woodworking and decoration techniques used in the wooden structures of buildings on Mount Athos – identification and chronological classification.

The wooden structures in buildings on Mount Athos are of considerable interest in terms of the technology and methods that are used to fashion them and integrate them into buildings and also in terms of their final appearance, which has varied over the course of time.

Wood is a material that can be easily worked with relatively simple tools and its use since antiquity has led to the growth of a considerable body of expertise and the development of construction sciences (shipbuilding and the construction of buildings) which, however, have declined and are gradually dying out. Therefore, tracing traditional methods is now the only way to approach them.

Important examples of timber framing systems from different historical periods have been preserved on Mount Athos, with identifiable traces of the woodworking techniques, the rationale and the expertise that were used, as well as the aesthetic finishing. Through this data, this study attempts to analyse the technical parameters that will restore a part of this technology, and also to determine the chronological development of the aspects of woodworking just mentioned.

As far as the use of wood for building purposes is concerned, oak ranks first, mainly in the construction of columns and beams as it is very durable and easy to work with an axe, which facilitates the carving of small and distinct details.

Chestnut wood, which is highly resistant to many kinds of corrosion, was used in palings and also for its tensile properties.

For very large openings wood from straight-boled firs was used, which provided lengths of about 12 m. and an average diameter cross-section of over 25 cm, despite the disadvantage of its corrosiveness.

When timber was felled, in order for the trunks to be moved to a loading site, or the worksite, a hole (or perimetric groove) was cut at the top of each trunk so that it could be fastened by rope to the animal waiting to pull it away.

At a later stage, each element was given its general form with an axe. Traces of this process can be seen mainly in smaller, visible structures, such as rows of columns, which also possess carved decorations on their individual parts and on their upper extremities.

Traces of shaping with an axe or an adze can also be seen on planks, especially very wide ones. To produce wooden elements of a higher quality, planks were sawn up. Pieces of wood 12 to 20 cm. wide and 1.3 to 1.8 m. long were sawn up with a multiple saw almost for the whole of their length, producing planks approx. 4 cm. thick. which were bound together at their unsawn ends to facilitate transportation and storage.

The formation of corbels and capitals in 16th-century structures seems to have been based on a construction site logic, in terms of the savings of about 30% that were made on labour and materials in the construction of large capitals to receive heavy loads.

After the 16th century, the decorative features at the upper ends of wooden elements constitute revivals, in a different form, of well-established relief features that are principally intended to give a sculpted form, like a moulding, to the top of the column. However, there is a somewhat rare category of capital that displays a lively decorative tendency, with an abundance of shapes and geometrical incisions whose regular repetition produces a rhythmic effect

Γέροντας Συμεών Διονυσιάτης / Κωνσταντίνος Βαφειάδης

*Μοναχός Αγίου Όρους / Δρ Καθηγητής (Ε.ΔΙ.Π.) Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας
Αθηνών*

Το έργο και η δράση των Εργαστηρίων ζωγραφικής στο Άγιον Όρος κατά τον 17^ο αι.

Κατά την διάρκεια του 17ου αιώνα, πλήθος τοιχογραφιών και εικόνων φιλοτεχνούνται στο αγιώνυμο όρος του Άθω. Μεταξύ των αθωνικών καλλιτεχνικών εργαστηρίων της περιόδου, τέσσερα ξεχωρίζουν, λόγω του όγκου της παραγωγής τους, της ποιότητας του έργου τους, αλλά και της συμβολής τους στην εξέλιξη της μεταβυζαντινής ζωγραφικής.

Το πρώτο εργαστήριο δυνάμεθα να ονομάσουμε εργαστήριο «Καρεωτικό», παρότι στερούμεθα πληροφοριών εν σχέσει με την έδρα του εργαστηρίου. Η παραγωγή των «ανώνυμων» ζωγράφων του εργαστηρίου, η οποία καλύπτει το πρώτο μισό του 17ου αιώνα, είναι εντυπωσιακή σε όγκο. Εικόνες τους υπάρχουν σε όλες τις μονές του Αγίου όρους αλλά και εκτός αυτού.

Το δεύτερο εργαστήριο εκπροσωπείται από Διονυσιάτες μοναχούς, κυρίως τὸν Δανιήλ, τον Μεργκούριο και τους μαθητές τους. Το έργο αυτών καλύπτει τὴν πρώτη τεσσαρακονταετία του 17ου αιώνα και διασπείρεται όχι μόνον μέσα στο Άγιον Όρος, αλλά και στήν Μακεδονία, στις Σποράδες και στην Κρήτη.

Τὸ τρίτο εργαστήριο μπορεί να ονομασθεῖ «Ιβηριτικό», εάν λάβει κανείς υπόψη ὅτι στην μονή των Ιβήρων απαντᾷ μεγάλο μέρος του έργου τους. Το εν λόγω εργαστήριο δραστηριοποιείται λίγο πριν και μετά τα μέσα του 17ου, πιθανότατα από το 1640 ἕως το 1670. Έργα των «Ιβηριτών» ζωγράφων σώζονται σε μονές και σε κελλία του Αγίου Όρους.

Το τέταρτο και τελευταίο εργαστήριο είναι αυτό των «Ηπειρωτών», συγκεκριμένα αυτό του ιερομονάχου Δαμασκηνού. Ὡς είναι δε γνωστό ο Δαμασκηνός και οι συνεργάτες του δραστηριοποιούνται στα τέλη του 17ου και στις αρχές του 18ου αιώνα, μέσα και ἔξω από το Άγιον Όρος.

Η μελέτη του έργου και της δράσεως των ανωτέρω εργαστηρίων κρίνεται αναγκαία, καθόσον αποκαλύπτει πολλά για την δυναμική της τέχνης των «Κρητικών», την συμβολή αυτών στην εξέλιξη της αγιορειτικής ζωγραφικής, αλλά και για την πνευματικότητα και καλαισθησία των Αγιορειτών μοναχών του 17ου αιώνα.

Elder Symeon of Dionysiou / Konstantinos Vapheides

*Athonite monk / Dr. of Byzantine Archaeology, Professor at the Higher Ecclesiastical
Academy of Athens*

The work and activities of the painting workshops on Mount Athos during the 17th century.

During the 17th century a great number of frescoes and icons were painted on the Holy Mountain. Amongst the artists' workshops of this period, four stand out on account of their large output, the quality of their work and the contribution they made to the development of post-Byzantine painting.

The first of these workshops can be called the 'Karyes workshop', even though we have no information about where the workshop was based. The output of its 'anonymous' painters, which covered the first half of the 17th century, was impressively large. Icons produced by these painters exist in all of the Athonite monasteries and also outside Athos.

The second workshop is represented by monks from Dionysiou Monastery, particularly Daniel, Merkourios and their pupils. These painters were active during the first four decades of the 17th century and their work is scattered not only throughout Mount Athos but also Macedonia, the Sporades and Crete.

The third workshop can be called the 'Iveron workshop' on the grounds that much of its work can be found in Iveron Monastery. This workshop was active around the middle of the 17th century, most probably between 1640 and 1670. Works by the 'Iveron' painters survive in various monasteries and cells on Athos.

The fourth and last workshop is that of 'the Epirotes', more specifically that of the hieromonk Damaskinos. As is well known, Damaskinos and his colleagues were active in the late 17th and early 18th century, both on and outside Mount Athos.

The study of the work and activities of these workshops is important because it reveals a great deal about the dynamics of the art of the 'Cretan' painters, the contribution made by these workshops to the development of painting on Athos, and the spirituality and good taste of the Athonite monks in the 17th century.

Γεώργιος Χαριζάνης

*Επίκουρος Καθηγητής Βυζαντινής Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Δημοκρίτειο
Πανεπιστήμιο Θράκης*

Το Άγιον Όρος και τα μοναστικά κέντρα της Θράκης.

Το Άγιον Όρος και τα άλλα μοναστικά κέντρα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας δεν ήταν αποκομμένα, αλλά είχαν σχέσεις, διατηρούσαν επαφές και επικοινωνούσαν μεταξύ τους, μέσω σπουδαίων μοναχών, που κατά χρονικά διαστήματα εγκαθίσταντο και ασκήτευαν σε αυτά.

Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να εξετάσει τις σχέσεις του Αγίου Όρους με τα μοναστικά κέντρα της Θράκης, δηλ. το Παπίκιον όρος, τον Γάνο και τα Παρόρια. Θα αναφερθούμε στον μοναχό Κοσμά Τζηντζηλούκιο (α' μισό του 11^{ου} αι.), στον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αθανάσιο Α' (1289-1293, 1303-1309), στον όσιο Μάξιμο τον Καυσοκαλυβίτη (+1365), στον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, μητροπολίτη Θεσσαλονίκης (1349-1359), καθώς και στον όσιο Γρηγόριο τον Σιναΐτη (+1346), οι οποίοι κατά καιρούς ασκήτεψαν στον Άθω/Άγιον Όρος, καθώς και στα μοναστικά κέντρα της Θράκης, το Παπίκιον, τον Γάνο και τα Παρόρια. Μέσω αυτών των πνευματικών προσωπικοτήτων θα καταδειχθούν οι σχέσεις που υπήρχαν ανάμεσα στο Άγιον Όρος και στα εν λόγω μοναστικά κέντρα της Θράκης.

Georgios Charizanis

*Assistant Professor of Byzantine History, Dept. of History and Ethnology, Democritus
University of Thrace*

Mount Athos and the monastic centres of Thrace.

Mount Athos and the other monastic centres of the Byzantine Empire were not isolated but had contact with each other and communicated through the illustrious monks that at different times resided in them.

The aim of the present paper is to examine the relations between Mount Athos and the monastic centres of Thrace, i.e. Mount Papikion, Ganos and Paroria. Reference will be made to the monk Kosmas Tzintziloukios (1st half of 11th cent.), the Patriarch of Constantinople Athanasios I (1289-1293, 1303-1309), St. Maximos of Kafsokalyvia (+1365), St. Gregory Palamas, Metropolitan of Thessalonica (1349-1359) and St. Gregory of Sinai (+1346), who lived on Mount Athos at various times, as well as the monastic centres in Thrace: Mount Papikion, Ganos and Paroria. The study of these spiritual figures will throw light on the relations that existed between Mount Athos and the abovementioned Thracian monastic centres.

Υφαντά, κεντημένα ή τυπωμένα ιστορικά άμφια;

Προτιμήσεις και αίτια τρόπων απόδοσης της θεματολογίας στα μεταβυζαντινά εκκλησιαστικά ενδύματα της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας μέσα από παραδείγματα των συλλογών του Αγίου Όρους.

Σχετιζόμενα ερευνητικά πεδία: Αγιορείτικος υλικός πολιτισμός και παράδοση, κεντημένα εκκλησιαστικά άμφια, ισλαμικά υφάσματα, ιστορία υφαντικής, ιστορία κεντητικής, τυπωμένα εκκλησιαστικά άμφια, ολιστική τεχνική ανάλυση ιστορικών ενδυμάτων, ρωσικά και ελληνορθόδοξα εκκλησιαστικά άμφια, συντήρηση ιστορικών εκκλησιαστικών αμφίων, βιώσιμη μόδα στα ιστορικά εκκλησιαστικά ενδύματα, ιστορία της μόδας.

Εισαγωγή

Η προτεινόμενη εισήγηση αποτελεί σύνοψη μόνο της ανέκδοτης έρευνας αναφορικά με την προτίμηση στα κεντημένα υφάσματα αντί των υφαντών, και κατά πολύ λιγότερο των τυπωμένων, στα ιστορικά άμφια της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και ειδικότερα στο Άγιον Όρος, ενώ μερικώς και στην Ρωσία. Μέσα από μία σφαιρική τεχνική ανάλυση επιλεγμένων παραδειγμάτων στον Άθω, το The State Hermitage Museum στην Αγία Πετρούπολη, αλλά και την συλλογή των Ελλήνων της Βενετίας, εξετάζονται τα χαρακτηριστικά αυτών των τριών βασικών τεχνικών απεικόνισης θεματολογίας σε υφάσματα. Κατόπιν, εξετάζονται οι λόγοι προτίμησης στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία ως προς τα φέροντα κεντητό διάκοσμο ιστορικά άμφια, τα κατασκευασμένα με υφαντά πολύτιμα υφάσματα ή τα σαφώς σπανιότερα τυπωμένα παραδείγματα. Οι εν λόγω κατηγορίες αποτελούν τρεις βασικές τεχνικές απόδοσης της εκκλησιαστικής ή λαϊκής εικονογραφίας σε υφάσματα που επιλέχθηκαν ή μεταποιήθηκαν για την κατασκευή ή επανάχρηση ιερών αμφίων στο Άγιον Όρος, που αποτελεί και τον κύριο πηγή συλλογής δειγμάτων για την έρευνα αυτή.

Η βυζαντινή παράδοση έναντι της μεταβυζαντινής νοοτροπίας

Η ιστορία της βυζαντινής υφαντουργίας και κεντητικής υποδεικνύει διαφορετικές προτιμήσεις και κριτήρια αξιολόγησής τους από αυτά που επικράτησαν στην ύστερη και μεταβυζαντινή περίοδο. Στην παρουσίαση εξετάζονται οι πρακτικοί λόγοι μέσα από ιστορικά δεδομένα, μιας τέτοιας διαφοροποίησης εντός της ίδιας της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Τέλος, σχολιάζεται η έννοια της 'εκκλησιαστικής παράδοσης' στα πλαίσια του τόπου και του χρόνου.

Μεθοδολογική προσέγγιση της έρευνας

Η παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των υφαντών, κεντημένων και τυπωμένων υφασμάτων ευελπιστεί να αποκαταστήσει και τις αιτίες και τα κριτήρια εύνοιας προς μία έναντι της άλλης τεχνικής. Στην διευκρίνιση των τελευταίων συνδράμει και παρουσίαση των κριτηρίων ποιοτικής αξιολόγησης των υφασμάτων αντικειμένων.

Η μεθοδολογία της σφαιρικής τεχνικής ανάλυσης των επιλεγμένων παραδειγμάτων επιλέχθηκε ως απαραίτητη για την τυπολογική κατανόησή τους. Έως και σήμερα οι τεχνικές αναλύσεις προσπεράστηκαν από τους ερευνητές υφασμάτων αντικειμένων της Ανατολικής

Ορθόδοξης Εκκλησίας, είτε γιατί δεν θεωρήθηκαν ισάξιες της έρευνας των ιστορικών πηγών και της θεματολογικής/τυπολογικής σύγκρισης με άλλα παραδείγματα, είτε γιατί απλά οι ερευνητές δεν γνωρίζουν πώς διεξάγεται μια τέτοια έρευνα. Επομένως, η παρουσίαση αυτή αποκτά εκπαιδευτική αξία για τους όσους ερευνητές εξετάζουν εκκλησιαστικά ενδύματα, λ.χ. των μονών του Άθω. Για τον λόγο αυτό παρουσιάζεται ολοκληρωμένη η τεχνική ανάλυση του σάκκου 261 της Ι.Μ.Ιβήρων.

Η κατανόηση των τριών τεχνικών μέσα από επιλεγμένα άμφια

Ξεκινώντας από τον σάκκο 261 της Ι.Μ.Ιβήρων, ως δείγμα ισλαμικής υφαντικής και μεθόδου ραπτικής, αλλά και επανάχρησης ενός μικρού μεταβυζαντινού κεντήματος (πόλου) στο ένδυμα, η παρουσίαση επεκτείνεται στο σπάνιο και ιδιαίτερο πολύτιμο χρυσοϋφαντο ιταλικό alto basso βελούδινης πλοκής ύφασμα σε πολύτιμο σάκκο της ίδιας μονής. Κατόπιν, ένας Ορθόδοξος σάκκος, σπάνιας τεχνικής προνόησης ως προς τον σχεδιασμό της ύφανσής του, από χρυσοϋφαντο jacquard της συλλογής των Ελλήνων της Βενετίας ολοκληρώνει την κατηγορία των υφαντών αμφίων. Τα κεντητά άμφια παρουσιάζονται μέσα από το μοναδικό ρωσικό διακονικό στιχάριο VT1033 του The State Hermitage Museum, της Αγίας Πετρούπολης, όπου η συντήρηση και συμπλήρωση περιοχών με φθαρμένη την θεματολογία του οθωμανικού υφαντού kemha εκτελέστηκε με την χρήση χρυσονημάτων και την τέχνη της κεντητικής. Μήπως μια τέτοια επιλογή υπονοεί την εκτίμηση των υφαντών ως ανώτερα έναντι των κεντητών; Επίσης, κεντητό είναι και το μεταποιημένο κρητικό ή ροδίτικο ένδυμα σε εκκλησιαστικό φαιλόνιο που διασώζεται στην Ι.Μ.Βατοπαιδίου και είναι πιθανόν μοναδικό στον Άθω και από τα ελάχιστα (τρία;) σωζόμενα παγκοσμίως. Τέλος, τα ελάχιστα τυπωμένα άμφια παρουσιάζονται μέσα από δύο τμήματα από το, μόνο κατά το ήμισυ διατηρημένο, βαμβακερό φαιλόνιο της Ι.Μ.Παντοκράτορος.

Woven, embroidered or printed historical vestments?

Preferences regarding the different ways of depicting designs and motifs on post-Byzantine ecclesiastical vestments in the Eastern Orthodox Church, and the reasons for those preferences: An analysis using examples from the collections on Mount Athos.

Related scientific fields: Athonite material culture and tradition, embroidered ecclesiastical vestments, Islamic textiles, history of weaving, history of embroidery, printed ecclesiastical vestments, holistic technical analysis of historical garments, Russian and Greek Orthodox ecclesiastical vestments, conservation of historical ecclesiastical vestments, sustainable fashion in historical ecclesiastical clothing, history of fashion.

Introduction

This paper provides merely a summary of the unpublished research on the preference shown for embroidered fabrics over woven and especially printed ones in the historical vestments of the Eastern Orthodox Church, particularly on Mount Athos and, to a lesser extent, in Russia. Through a comprehensive technical analysis of selected examples from Mount Athos, the State Hermitage Museum in St. Petersburg and the Greek collection in Venice, the paper examines the characteristics of these three basic techniques of depicting designs and motifs on fabrics. It goes on to examine the reasons why in the Eastern Orthodox Church there have been different preferences, either for historical vestments with embroidered decoration, garments made from precious woven fabrics or printed vestments, which are clearly rarer. These techniques are the three main methods of representing ecclesiastical or secular motifs on fabrics that have been selected or remade to manufacture or facilitate the reuse of priests' vestments on Mount Athos, from which most of the examples for this study have been taken.

The Byzantine tradition vs. the post-Byzantine mentality

The history of Byzantine weaving and embroidery reveals different preferences and assessment criteria for clothing than those that prevailed in the late and post-Byzantine periods. This presentation examines, through historical evidence, the practical reasons for such differences in the Eastern Orthodox Church. Finally, the concept of the 'ecclesiastical tradition' will be discussed within its geographical and historical context.

Methodological approach of the study

The presentation of the particular characteristics of woven, embroidered and printed fabrics aims to reveal the reasons why one technique was favoured over another and the criteria on which such preferences were based. A presentation of the criteria used in the quality assessment of cloth objects in general will help to clarify the above.

A comprehensive technical analysis of the selected examples was chosen as being essential to an understanding of their typological characteristics. So far technical analyses have been disregarded by researchers of cloth objects in the Eastern Orthodox Church either because they have been thought to be less valuable than research on historical sources and thematological/typological comparisons with other examples, or simply because researchers do not know how to conduct such analyses. Thus, this presentation will prove to be of educational value to those researchers engaged in the study of ecclesiastical vestments,

such as those in the monasteries of Mount Athos. For this reason a comprehensive technical analysis of sakkos no. 261 from Iveron Monastery is presented here.

Understanding the three techniques through a selection of vestments

Beginning with sakkos no. 261 from Iveron Monastery, as an example of both Islamic weaving and sewing methods and the reuse of a small post-Byzantine embroidery (polos) in the garment, the presentation goes on to examine the rare and particularly valuable gold woven fabric containing Italian alto basso velvet on a precious sakkos from the same monastery. This will be followed by an Orthodox sakkos of gold woven jacquard, which displays a rare technique in the design of the weave, from the Greek collection in Venice, which completes the presentation of woven vestments. The category of embroidered vestments is represented by the unique Russian deacon's sticharion (inv. no. VT1033) from the State Hermitage Museum in St. Petersburg, where the worn sections in the Ottoman kemha fabric have been preserved and filled in through the use of gold threads and embroidery techniques. Might this choice of method imply that woven fabrics were regarded as superior to embroidered ones? Another example of an embroidered vestment is the Cretan or Rhodian garment remade into a phelonion at Vatopedi Monastery which is probably the only one of its kind on Athos and one of the few (three?) surviving examples in the world. Finally, the small number of printed vestments are represented by the two parts of the (only half-preserved) cotton phelonion at Pantokrator Monastery.